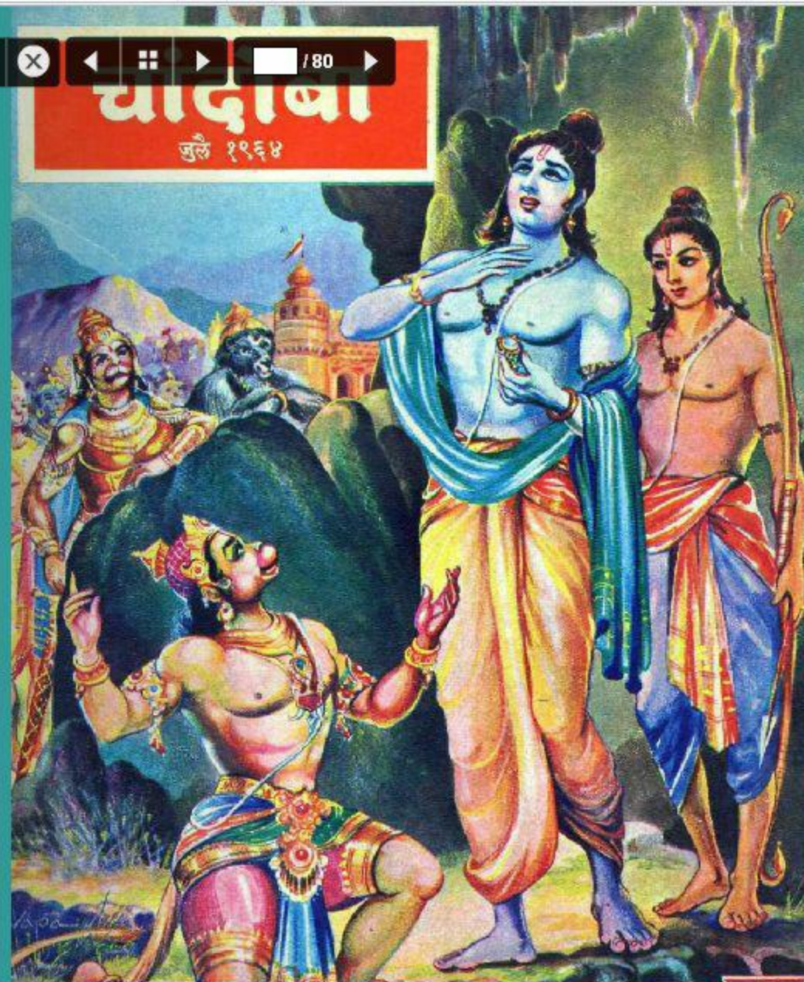

जुलै १९६४

भारताचा इतिहास

महंमद बिन तुघलकाच्या साम्राज्यांत खान-देश नांवाचें एक छोटेखानी राज्य होतें. त्याचा अधिकारी मलिक राजा फारूकी यानें फिरोजखान याच्या कार-कीर्दीनंतर राज्यांत जी थोडी अराजकता माजली त्याचा फायदा घेऊन खानदेश स्वतंत्र झाल्याची घोषणा केली होती. २७ एप्रिल १३७९ या रोजीं तो मरण पावल्यावर त्याचा मुलगा मलिक नासिर गादीवर बसला. बहमनीच्या सुलतानांनीं त्याच्या हातांतून गुजरात घेतलें. सन १४३७-३८च्या सुमारास तो वारल्यावर १६०१ पर्यंत खानदेशावर त्याचीं मुलें व नातवंडें राज्य करीत होतीं. शेवटीं गुजरातच्या पाठोपाठ खानदेश देखील अकबर बादशाह-च्या साम्राज्यांत आला.

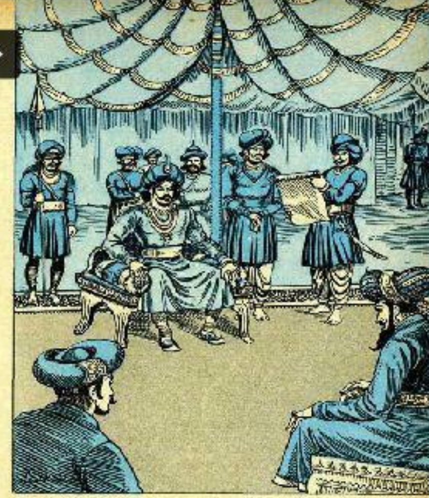
बहमनी राज्य :

दिल्लीच्या सुलतानांच्या सत्तेला न जुमानणारें असें दक्षिणेकडील बलाढ्य मुस्लिम राज्य म्हणजे बहमनी राज्य. तुघलक वंशाची सत्ता दिल्लीच्या गादीवर होती त्या-वेळीं हें राज्य स्वतंत्र झालें होतें. दक्षिणच्या प्रमुखांनीं दौलताबाद काबीज करून एका अफगाण सरदाराला नासिरुद्दीन शहा या नांवानें गादीवर बसविलें. त्यानें स्वतःच जफरखान नांवाच्या एका सरदाराला गादीवर बसविलें. ३ ऑगस्ट १३४७ या रोजीं जफरखानानें अबुल मुजफ्फर अल्लाउद्दीन बहमन शाह या नांवानें राज्याभिषेक करवून घेतला. तोच बहमनी वंशाचा संस्थापक.

गुलबर्गा येथें त्याची राजधानी होती. त्यानें अनेक हिंदू राज्यें बहमनी राज्याला जोडलीं. ११ फेब्रुवारी १३५८ रोजीं तो मरण पावला, तेव्हां राज्याची सीमा उत्तरेला वेण गंगेपासून दक्षिणेकडे कृष्णेपर्यंत व पश्चिमेकडे दौलताबाद पासून पूर्वेकडे भुवनगिरी (तेलंगाणा)पर्यंत पसरली होती. त्यानें मरतेवेळी त्याचा मुलगा महंमद शाह याला वारस नेमलें.

१३७७ मध्यें मुहंमद शाहच्या मृत्यूनंतर त्याचा मुलगा मुजाहिद शाह गादीवर बसला. त्यानें विजयनगरावर स्वारी केली. परंतु त्याला यश मिळालें नाहीं. म्हणून विजयनगराच्या राजाशीं संधी करून तो परत फिरला. त्याच्यानंतर मुहंमद शाह द्वितीय गादीवर बसला.

त्यानंतर १३९७च्या नोव्हेंबर महिन्यांत ताजुद्दीन फिरोज शाह यानें विजयनगरचा राजा व दक्षिणेकडील इतर हिंदू राज्य-कर्त्यांशीं युद्ध आरंभ केलें. विजयनगरच्या राजकन्येचें अपहरण करून तिला आपल्या अंतःपुरांत आणून ठेवलें. परंतु सन १४२० मध्यें पानगल जवळ विजयनगराच्या राजाशीं युद्ध करीत असतां त्याचा पराभव झाला. या पराभवाचें प्रायश्चित्त करण्यासाठीं म्हणून त्याचा भाऊ अहमदशाह यानें गादीवर

येतांच विजयनगराच्या राजाशीं युद्ध करून त्याचा पराभव केला. सन १४२४ मध्यें त्याच्या सेनापतीनें वरंगलवर स्वारी करून वरंगलचा किल्ला जिंकला. तेथील राजा युद्ध करीत असतांच मरण पावला, अहमद-शाह १४३५ मध्यें मरण पावला.

त्यानंतर बहमनी साम्राज्यांत भाऊबंदकी सुरू झाली. तरी देखील १५२७ पर्यंत बहमनी राजवंशाचें राज्य चालू राहलें.

दक्षिणेकडील सुलतान :

त्यानंतर बहमनी साम्राज्याचे पांच तुकडे झाले—१. बरारची इमामशाही, २. अहमद

नगरची निजामशाही, ३. विजापूरची आदिल शाही, ४. गोवलकोंड्याची कुतुबशाही व ५. बीदरचीं बीदर शाही अशीं पांच घराणीं कायम झालीं. सन् १४८४ मध्यें बरारचें राज्य स्वतंत्र झालें. १५७४ मध्यें तें अहमद नगरच्या राज्यांत जोडलें गेलें. १४८७-७० मध्यें यूसुफ आदिलखान यानें विजापूर स्वतंत्र झाल्याची घोषणा केली. त्याच्या मागून आदिलशाही वंशांत प्रसिद्ध सुलतान इब्राहीम आदिलशाह झाला. १६८६ मध्यें औरंगजेबानें विजापूरचें राज्य खालसा करून मोगल साम्राज्यांत शामील केलें.

अहमदनगरचें राज्य अहमदशाहनें १४७० मध्यें स्थापन केलें. १४८७ मध्यें त्यानें दौलताबाद जिंकून आपलें राज्य वाढविलें. अहमदशाह गादीवर असतां निजामशाहनें विजापूरचें राज्य जिंकण्यासाठीं विजयनगरच्या राजाशीं सख्य केलें. त्याच्यानंतर अहमदनगरचा सुल्तान विजयनगर राज्याविरुद्ध झालेल्या कटांत सामील झाला. १५७६ मध्यें अकबरचा मुलगा मुराद यानें अहमद नगरच्या किल्ल्याला वेढा दिला तेव्हां चांदबीबीनें शौर्य दाखवून त्याच्याशीं युद्ध केलें. १६३३ मध्यें शाहजहानीं बादशाहनें हें राज्य खालासा केलें.

बहमनी सुलतानांनीं जिंकलेल्या वरंगल राज्याच्या पडक्या भिंतींवरच जणुंकांहीं गोवलकोंडा राज्याचा पाया पडला. महंमद-कुली कुतुब शाह हा या राज्याचा संस्थापक. १५६५ मध्यें विजयनगरच्या राज्याच्या विरुद्ध जो कट झाला त्यांत त्याचा मुलगा इब्राहीम सामील झाला. त्यानें हिंदूंना मोठमोठ्या हुद्यांवर नेमलें. १६८७ मध्यें औरंगजेबनें गोवलकोंड्याचें राज्य खालसा केलें.

प्रह्लाद चरित्र

ब्रह्मदेवाचे मानसपुत्र सनत सनंदादिक त्रिलोकाची यात्रा करीत एके दिवशीं वैकुंठलोकीं श्रीविष्णूच्या दर्शनासाठीं गेले. पांच वर्षाच्या मुलांसारख्या त्या महामुनींना न ओळखून विष्णूचे द्वारपाल जय विजय यांनीं त्यांना आंत प्रवेश करूं दिला नाहीं. यावर मुनींनीं रागांत येऊन शाप दिला कीं तुम्हांला राक्षस योनींत जन्म मिळेल.

जयविजयांना त्यांची चूक लक्षांत आली व त्यांनीं मुनींचे पाय धरून चुकीची माफी मागितली व शाप मुक्त करण्यास विनंति केली. पण मुनि म्हणाले—"आम्ही शाप दिला तो परत घेणें शक्य नाहीं. तीन जन्म मर्त्यलोकांत राक्षस योनींत जन्म घेतल्यानंतर तुम्ही शापमुक्त व्हाल व तुम्हांला पुन्हां विष्णूच्या सेवेचा लाभ मिळेल. मुनींचा शाप लागल्यानें जय व विजय कश्यप व अदितीच्या पोटीं हिरण्यकश्यपु व हिरण्याक्ष नांवानें जन्माला आले.

हिरण्याक्ष जन्मल्यापासूनच त्रास्य व अत्याचारी निघाला. त्यानें वरुणादिकांना युद्धास आह्वान केलें. पण कोणी युद्धास आला नाहीं. त्यानें रागाच्या भरांत सर्व पृथ्वी उचलून समुद्राच्या खालीं पाताळ लोकांत नेऊन ठेवून दिली. तेव्हां हिरण्याक्ष व वराह रूप विष्णु दोघांचें युद्ध झालें व त्या युद्धांत हिरण्याक्षाचा वध झाला.

भावाचा वध विष्णूनें केल्याचें ऐकून हिरण्यकश्यपूला फार राग आला. त्यानें दानव वीरांना बोलावून वंश रक्षणासाठीं

तयार होण्यास सांगितलें. म्हणाला—"गुप्त रूपानें येऊन ज्या विष्णूनें माझ्या धाकट्या भावाचा वध केला आहे. मी त्या विष्णूचा वध करून त्याच्या रक्तानें आपल्या भावाचें तर्पण करणार आहें. तुम्ही जगांत कोठें ऋषी-मुनी, तप, व्रत, दान आदि कार्यें करतांना दिसले तर त्यांना ठार करा. त्यांचे आश्रम व गावें जाळून टाका व तपश्चर्या पूजा वगैरे धर्म कार्यें बंद करा."

माकडाच्या हातांत कोलीत दिल्यावर मग काय उशीर. राक्षसांनीं धर्मभीरू व देव भक्त प्रजेवर अत्याचार सुरू केले. नगर, गांव, उद्यान, उपवन, आश्रम सर्व जाळून टाकले.

हिरण्यकश्यपूनें आपल्या मृत भावाचा दहन संस्कार केला. अदिति माता व हिरण्याक्षाची बायको व मुलें सर्वांकडे जाऊन आपली सहानुभूति व्यक्त करून त्यांच्या मनाचें सांत्वन केलें.

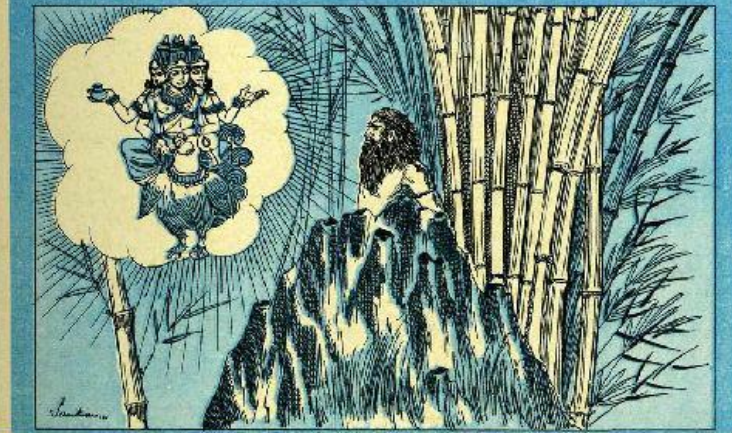
नंतर मंदर पर्वताच्या एका दरींत एका पायाच्या फक्त आंगठ्यावर उभें राहून त्यानें खडतर तपश्चर्या सुरू केली. त्याच्या शरिराची उष्णता इतकी वाढली कीं समुद्राला देखील उकळी फुटली व पृथ्वी थरथर कांपूं लागली.

देव लोक त्या तापानें घाबरून ब्रह्मदेवाला शरण गेले व प्रार्थना केली कीं ब्रह्मदेवा, या संकटांतून आम्हांला मुक्त करण्याची शक्ति फक्त तुलाच आहे, तरी हिरण्यकश्यपूचा तपोभंग होईल असें कांहीं तरी कर. ब्रह्मदेवाला त्यांची दया आली व त्यानें विनंती स्वीकारून त्यांच्या मनाचें समाधान करून त्यांना निरोप दिला.

ब्रह्मदेव हिरण्यकश्यपूच्या शोधार्थ आला. पण त्याला तो कोठें दिसला नाहीं. कारण त्याच्या अंगावर वारूळ वाढलें होतें व झाडा झुडपांबरोबर वेळूचें एक बेट पण तेथें वाढलें होतें. हिरण्यकश्यपूचें अर्धें अधिक शरीर मुंग्यांनीं व वाळवीनें खाऊन टाकलें होतें.

ब्रह्मदेवानें हिरण्यकश्यपूजवळ जाऊन त्याला आशीर्वाद दिला व म्हणाला—"हिरण्यकश्यपू! तुझी तपश्चर्या पूर्ण झाली आहे. तुला जो हवा असेल तो वर मागून घे. असें सांगून ब्रह्मदेवानें कमंडलांतलें पाणी घेऊन हिरण्यकश्यपूवर शिंपडलें. त्याबरोबर हिरण्यकश्यपु बाहेर आला. त्यानें ब्रह्मदेवाला नमस्कार केला. त्याचें सर्व अंग त्यावेळीं सोन्यासारखें स्वच्छ व चकचकीत होतें. ब्रह्मदेवाचें स्तोत्र

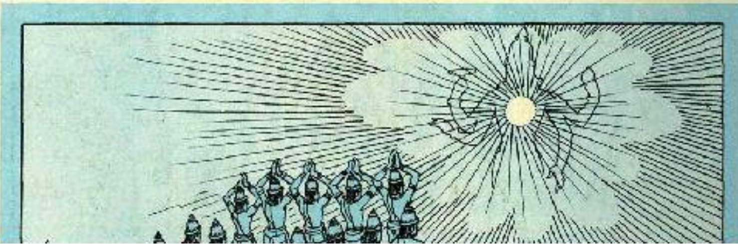

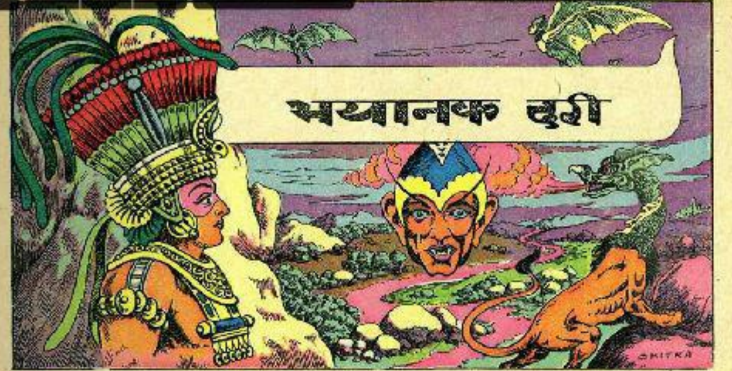
करून तो म्हणाला—"देवा, तूं मला वर देणार असशील तर असा वर दे कीं त्या योगें पंचभूतांपैकीं एकाच्याहि हातून माझा मृत्यू होऊं **नये.** जडचेतन अशा या जगताची जी सृष्टि तूं केली आहेस त्यापैकीं एका वस्तूमुळें देखील मला मरण येऊं नये, युद्धांत माझा पराभव होऊं नये, माझ्या राज्यांत माझ्याविरुद्ध कोणी उलटूं नये आणि जें ऐश्वर्य स्वर्गांत देवांना प्राप्त आहे तें मला मिळावें."

ब्रह्मदेव 'तथास्तु' म्हणून ब्रह्मलोकीं निघून गेला.

ब्रह्मदेवाकडून वर मिळाल्यावर हिरण्यकश्यपूला गर्व चढला व तो विष्णूची निंदा करीत त्रिलोकाचा दिग्विजय करण्यास निघाला. देव, गंधर्व, सिद्ध, यक्ष, भूतप्रेत, राजा, ऋषी, मुनी इत्यादिकांस त्यानें आपले दास करून घेतले. स्वर्गलोक काबीज करून तो तेथेंच राहूं लागला. लोकपालांनीं व अष्टदिक्पालांनीं येऊन त्याची चरणवंदना केली. गंधर्व, नारद व तुंबरू त्याचें स्तोत्र गाऊं लागले व त्याच्या मनोरंजनासाठीं अप्सरा नृत्य करूं लागल्या. स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ, सप्त नदी व सप्त समुद्र त्याच्या आज्ञेप्रमाणें वागूं लागले.

देव व दिग्पाल घाबरून जाऊन वैकुंठ लोकीं विष्णूला शरण जाऊन म्हणाले—"देवाधि देवा! या राक्षसाच्या अत्याचारापासून आमचें रक्षण कर!" तेव्हां आकाशवाणी झाली—"घाबरूं नका. धीर धरा. मी त्या राक्षसाला ओळखतों. मी संधी पाहून त्याचा गर्वपरिहार करीन. त्याचा मुलगा प्रह्लाद याच्यावर तो अत्याचार करूं लागला कीं मी ब्रह्मदेवानें दिलेला वर न मोडतां त्या राक्षसाचा वध करीन."

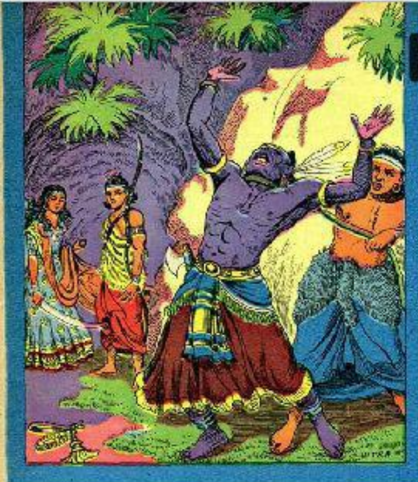

[२७]

[लखू व त्याच्या अनुयायांनीं भयानक दरींत शिरून मृगराजाला ठार केलें. त्याच वेळीं ब्रह्मदंडी दरींत येऊन पोंचला. जगभोजीला बरोबर घेऊन तो दरीच्या मध्यभागीं आला. जगभोजीच्या आज्ञेनें त्याचा सेवक कल्पकबाहीच्या गुहेसमोर पाहारा देत होता. लखूनें त्याच्या गळ्यांत फांस टाकून त्याचा गळा आवळला. जयमल गुहेजवळ आला. पुढें वाचा.]

जयमल गुहेसमोर जाऊन मोठ्यानें ओरडून म्हणाला—"राजकन्या! नमस्कार! आम्ही तिघे आपलीच प्रजा आहों. आमच्या नायकाचें नांव लखू, माझें नांव जयमल व आमच्या या मित्राचें नांव गोमांग असे आहे. दुष्टांच्या सल्ल्यानें महाराजांनीं आम्हांला देशद्रोही समजून धरून आणण्याची आज्ञा काढली होती. पण आमची राजभक्ति अजून कायम आहे. आम्ही त्या दुष्ट ब्रह्मदंडीचें व जगभोजीचें पारिपत्य करून त्यांना यमसदनीं पाठविण्याचें व्रत घेतलें आहे. आतां आपली आज्ञा होईल तसें करावयास आम्ही हजर आहों."

जयमलनें तसें म्हटल्यानंतर गुहेंत हालचाल सुरू झाल्यासारखें बांगड्यांच्या आवाजावरून कळलें. काळोखाला मात करून अरुणोदय व्हावा तशी गुहेंतून एक षोडष वर्षीया चंद्रमुखी बाहेर आली. लखू तिचें सौंदर्य पाहून जागच्याजागीं थक्क उभा राहिला.

कल्पकवल्लीनें प्रथम लखूला व नंतर त्याच्या हातीं बंदी असलेल्या जगभोजीच्या सेवकाला पाहिलें. जगभोजीनें तिच्या इच्छे विरुद्ध तिच्या डोक्याला जो हस्तीदंती मुकुट घातला होता तो काढून तिनें दूर फेंकून दिला आणि म्हणाली—"तुमच्या सहाय्यानेंच मला या नरकयातनेंतून सुटका मिळाली. ब्रह्मदंडीच्या लबाडीमुळें माझ्या वडिलांनीं तुम्हांला देशद्रोही समजून कैद करण्याचें त्यांनीं ठरविलें. पण ती चूक होती हें मला माहीत होतें. राज्यांतील इतर दरबाऱ्यांचें तेंच मत होतें. तुम्हीं माझें रक्षण केलें आहे, म्हणून तुम्हांला मी आज्ञा कशी करूं? मला कांहीं तरी शस्त्र द्या. मी तुमच्या-बरोबर त्या दुष्टांचा संहार करण्यास येतें."

लखूनें आपली तल्वार कल्पकवल्लीला दिली व म्हणाला—"ही तलवार स्वरक्षणासाठीं आपण बाळगावी. या 'रानटी जनावरांची शिकार करण्यास माझ्याकडे धनुष्यबाण आहेत."

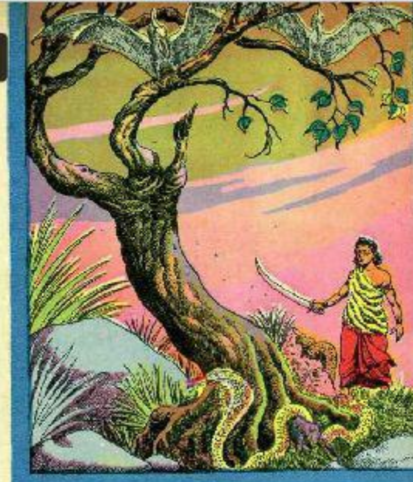
जयमलनें लखूच्या हातांतून गळफांस केलेल्या वेलाचें टोंक घेतलें आणि जगभोजीच्या सेवकाला विचारलें—"बोल, तुला स्वतःचा जीव वांचविण्याची जास्त फिकीर आहे कीं आपल्या मालकाचा जीव?"

सेवक धांपा टाकीत म्हणाला—"बाबारे! मी तुझ्या पायां पडतों. माझा जीव घेऊं नकोस. स्वतःच्या जिवाहून जास्त महत्वाचें दुसरें या जगांत काय आहे?"

"तर मग तें पिंपळाचें झाड कोठें आहे, मुकाट्यानें दाखव. तूं दगा केलास तर तुझी मानगुटी माझ्या हातांत आहे हें विसरूं नकोस." जयमलनें हातांतला वेल दाव्यासारखा जरा हासडून विचारलें.

"ओय! ओय!" करून सेवक ओरडला व म्हणाला—"जवळची वाट दाखवूं कीं दूरची?" "जवळची असूं दे किंवा दूरची, तुझ्या मालकाला व त्याच्या बरोबर जाणाऱ्या त्या पिशाचाला कळूं नये कीं आम्ही तेथें जात आहों." जयमल म्हणाला.

"ठीक! अगदीं तुझ्या हुकमाप्रमाणें काम बजावतों. पण काम भागल्यावर माझा गळा आवळून मला ठार मात्र करूं नकोस." सेवक गयावया करीत म्हणाला आणि त्यांना दरीच्या मध्यभागीं घेऊन गेला. तो एका झाडाजवळ थांबला व दूर उंचावर दिसणारें पिंपळाचें झाड दाखवीत म्हणाला—"तेंच झाड तें. त्याच्या बुंधाशीं अलोट धनाचा ढीग पडला आहे. पण त्याच्या रक्षणासाठीं एक नाग बसला आहे. मला व माझ्या जुन्या गुरूला ही गोष्ट माहीत आहे. परंतु त्याजागीं जाण्याचा अधिकार जन्मल्यापासून ज्याला आहे त्याची वाट पहात होतों."

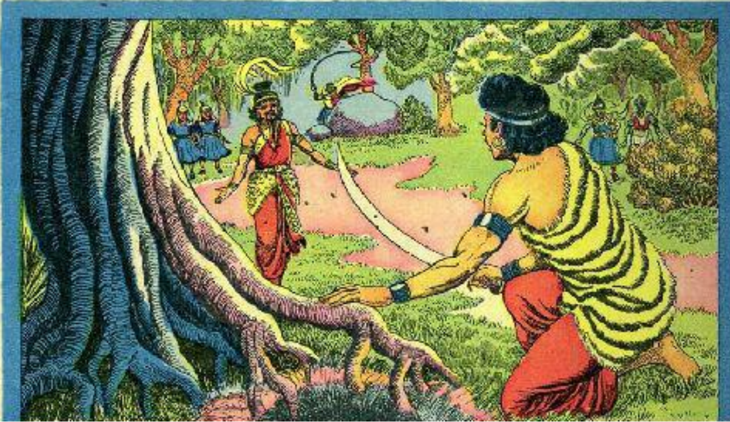
गोमांगनें तलवार दिल्यावर लखू त्या पिंपळाच्या झाडाकडे निघाला. जयमल व इतर लोक त्याच्या पाठोपाठ थोड्या अंतरावर चालत होते. सेवकाच्या गळ्यांतल्या फांसाचा वेळ गोमांगनें आपल्या हातांत धरला होता.

लखू पिंपळाच्या झाडाजवळ पोंचला. त्याच्या बुंधाशीं एक मोठें वारूळ होतें. झाडावर गंडभैरण्ड पक्षी पंख फडफडवून मोठ्यानें ओरडत होते. लखू वारुळाजवळ गेला व त्यानें तलवारीनें त्यावर दोन वार केले. त्या बरोबर नागसांप फूत्कार करीत

बाहेर आला फडा काढून उभा राहिला. सांप चावायला पुढें येण्यापूर्वींच तलवार उगारून लखूनें एक पाऊल पुढें टाकलें. सांपानें फूत्कार करण्याचें सोडलें व स्वतःचें अंग चोरून तो दुसऱ्या वाटेनें वारुळाबाहेर निघून गेला. पिंपळावरचे पक्षी ओरडत त्याच्या पाठोपाठ वर आकाशांत उडत जाऊं लागले.

लखू कांहीं वेळ तें दृश्य आश्चर्य चकित होऊन पहात उभा राहिला. त्यानंतर त्यानें वारूळ खणून काढण्यासाठीं तलवारीनें टोंचून तें फोडलें. दोन तीन मिनिटें निस्तब्धता होती. पण शेजारींच झाडीच्या आड कोणी तरी चाबकानें मारीत असावा असा आवाज ऐकूं आला. लखूनें तिकडे पाहिलें.

ब्रह्मदंडी, जगभोजी व त्यांच्या पाठीमागून गरुडराज, महाकाय, जितवर्मा व शक्तिवर्मा सर्वांनीं हंसत खिदळत प्रवेश केला. महाकाय आपल्या चाबकानें नुसता आवाज काढीत होता. लखू व ब्रह्मदंडीची दृष्टादृष्ट होतांच ब्रह्मदंडी स्मित करून म्हणाला—"लखू, तुला कोट्याधीश कुबेर करण्यासाठीं मी स्वतःचा जीव धोक्यांत घातला. कांहीं असो त्या झाडाच्या बुंधाशी असलेल्या अलोट

संपत्तिचा वारस एकटा तूंच आहेस. काळ-भैरवानें त्या दिवशीं सांगितलेलें भविष्य आज खरें झालें. तो नागसांप पहा, तुला पाहतांच कसा फडाखालीं करून निमूटपणें बाजूला सरकला. आतां तूं हो बाजूला पुढलें काम आम्ही पाहून घेऊं." असें म्हणत तो लखू उभा होता तिकडे येऊं लागला.

जितवर्मा व शक्तिवर्मानें तलवारी उप-सल्या. महाकाय चाबूक घेऊन पुढें सरसावला.

पण लखू तलवार घेऊन आडवा उभा राहिला. ब्रह्मदंडी व त्याच्या बरोबरच्या लोकांकडे पाहून म्हणाला—"तुम्ही जागच्या जागीं उभे रहा. एक पाऊल देखील पुढें टाकलेंत तर जागच्या जागीं जमिनीवर तुमचीं प्रेतें लोळूं लागतील."

तें ऐकून जगभोगी आणि ब्रह्मदंडी जोर जोरानें हंसूं लागले. "याला आमच्या गरुड वंशीयांचा प्रताप अद्याप कळलेला दिसत नाहीं!" गरुडराज म्हणाला.

"तो माझा जुना गुलाम आहे. तो इतक्या धैर्यानें तें बोलत आहे त्याचा कांहीं ना कांहीं तरी अर्थ असला पाहिजे. त्या वायफळ गप्पा-नाहीं वाटत मला. या जागीं

रक्तपात झाल्यास आपण त्याची जबाबदारी घ्यायला तयार नाहीं." असें म्हणत त्यानें चाबूक खांद्यावर टाकला.

पण जितवर्मा व शक्तिवर्मा पुढें येत म्हणाले–"आपल्या पकीं एक जण याचें मुंडकें उडवूं या आणि दुसरा पाय कापील."

लखू तें ऐकून जितवर्मा व शक्तिवर्मा दोघाशी चार हात करण्यासाठीं पुढें सरसावला मात्र "गुरु मौनानंद की जय!" चा जयघोष ऐकूं आला. लखूचा म्हातारा बाप व त्याच्या पाठीमागून मार्जार जातीचा नायक व श्वानकर्णी झाडीच्या आडून पुढें आले. त्यांना पाहून स्वतःच्या बचावासाठीं ब्रह्मदंडी एका बाजूला पळत ओरडला–"काळभैरवा! हा काय रे अनर्थ!"

त्याच बाजूनें जयमल व गोमांग सेवकाला धरून आले. आतां ब्रह्मदंडीला पळवाट मिळणें अशक्य झालें.

कल्पकवल्लीला तलवार घेऊन पुढें येत असलेली पाहून जगमोजी ओरडला–"दगा! दगा! माझी भावी पत्नी गुहेच्या बाहेर कशी आली? कोठें आहे तो स्वामिद्रोही सेवक?" "मालक! मी इकडे आहें? गळ्यांत फांस पडला आहे. हे लोक मला धरून आहेत. स्वतःचा जीव कोणाला नको आहे?" सेवक म्हणाला. इतक्यांत सर्व थक होऊन पहात असतां कल्पकवल्ली सिंहणीसारखी झडप मारून जगमोजी होता तिकडे गेली, तलवारीचा वार करून जगमोजीचें मुंडकें उडविलें.

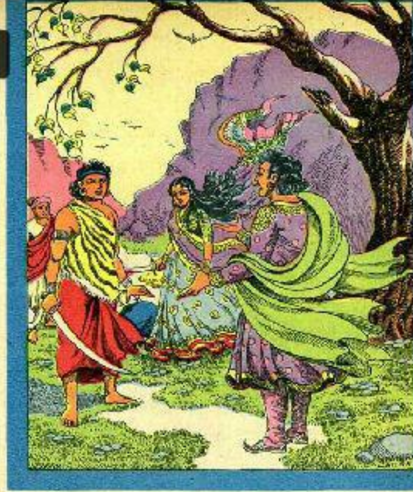
जगमोजी मरून पडलेला पाहून ब्रह्मदंडी हात जोडून गयावया करून म्हणाला–"लखू! मी तुझ्या पायां पडतों. मला जीवदान दे! जयमल तूं कित्येक वर्षे माझें शिष्यत्व करून मंत्रविद्या शिकून घेतली आहेस. तें सर्व आठव."

लखू आपल्या म्हाताऱ्या बापाकडे धांवत गेला व त्याला मिठी मरून म्हणाला–"बाबा! या जन्मीं पुन्हां तुमची भेट होईल असें नव्हतें मला वाटलें.

म्हाताऱ्याचा कंठ गहिवरून आला. तोंडा वाटे एक देखील शब्द आला नाहीं. डोळ्यांतून आनंदाश्रु वहात होते. त्या पिता पुत्रांची भेट पाहून तेथें हजर असलेल्या सर्वांचे डोळे आनंदातिरेकानें ओले झाले.

मार्जार व श्वानकर्णी लखूजवळ येऊन येऊन म्हणाले–"लखू तूं व तुझ्या साथ्यांनीं गरुड जातीच्या पंखवाल्या नरराक्षसांच्या हातून आमच्या जातीचें रक्षण करण्यास जें सहाय्य केलें तें आणि आमचें आपसांतील भांडण मिटवून तूं मार्जार व श्वानकर्णी जातीचें सख्य घडवून आणलेंस तें आम्ही जन्मोजन्मीं विसरणार नाहीं."

ब्रह्मदंडी मांत्रिक, गरुडराज, गुलामांचा मालक महाकाय वगैरेंना कैद करण्यांत आलें. जगमोजीच्या सेवकानें आपलें वचन पाळलें म्हणून त्याला मुक्त करण्यांत आलें. तेथें जमा असलेल्या सर्वांचा परिचय राजकन्येशीं करून देण्यांत आला. नंतर मार्जार व श्वानकर्णी दोघांच्या अनुयायांनीं ब्रह्मपुराचा

राजा व राजगुरु यांना कल्पकवल्लीच्या सुटकेची बातमी देऊन बोलावून आणलें.

लखूनें पिंपळाच्या बुंधाशीं असलेल्या वारुळाकडे बोट दाखवून त्याच्या खालीं अलोट धनराशी आहे हें सांगितलें. म्हणाला–"हें वारूळ खणून काढल्यास त्याचें मालक महाराज होतील! मला त्या धनाचा मोह नाहीं. मी यानिमित्तें आपल्या राजाची थोडी सेवा करूं शकलों याबद्दल धन्यता वाटते."

राजानें एकदां लखूकडे व एकदां राजकन्येकडे सार्थक दृष्टीनें पाहिलें. दोघें स्मित

करीत असलेले पाहून त्याच्या मनाला आनंद झाला. तो स्मित करून लखूला म्हणाला– "लखू! माझ्यावर रागावलास तर नाहींस ना? मी तुला, तुझ्या बापाला व तुझ्या मित्रांना देशद्रोही समजून रानोमाळ हिंडायला लावलें याबद्दल तुला राग येणें साहजिक आहे. चूक माझी आहे. त्या चुकीची दुरुस्ती म्हणून मी एक गोष्ट सांगतों. राजकन्येचें अपहरण झाल्यानंतर मी घोषणा केली होती कीं जो कोणी राजकन्येला सोडवून आणील त्याच्याशीं तिचें लग्न करून आपलें अर्धें राज्य पण देईन."

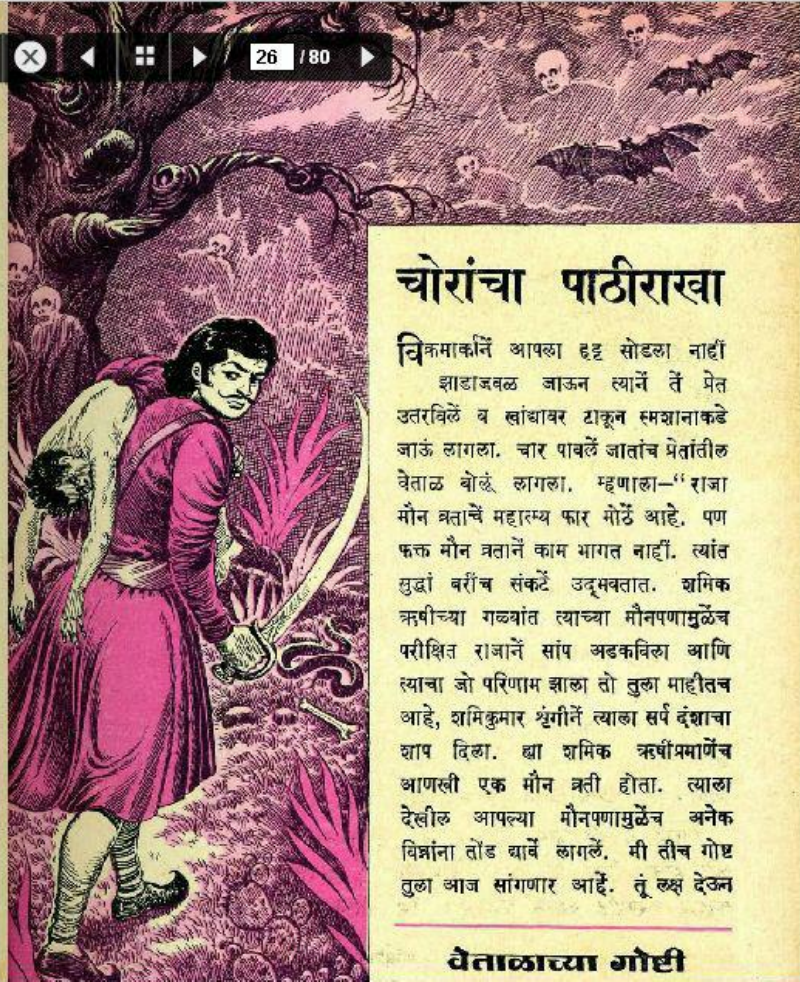
राजगुरु लखू व जयमल दोघांच्या खांद्यावर हात ठेवून म्हणाला–"तुम्हांला जे कष्ट सहन करावे लागले त्याबद्दल महाराजांपेक्षां मीच जास्त जबाबदार आहें. ब्रह्मदंडीच्या बोलण्यावर विश्वास करून मी तुम्हांला देशद्रोही मानलें. पण तूं आपल्या कर्तव्यास जागलास व स्वतःच्या प्राणाची पर्वा न करून महाराजांची सेवा केलीस."

नंतर बारूळ खणण्यांत आलें. तेथें एक मोठें भुयार मिळालें आणि त्यांत मणि, माणिक्यें व अनेक प्रकारचीं रत्नें सोनें, चांदी पाहून सर्व चकित झालें. ते सर्व धन हत्ती, घोडे व उंटाच्या पाठीवर ठेवून सर्व राजधानीला परतले. राजकन्या कल्पकवल्लीशीं लखूचा विवाह झाला. त्याला "राव लक्ष्मणराव बहादूर" म्हणून ब्रह्मपूरचें अर्धें राज्य मिळालें.

म्हातारपणीं लखूच्या बापाचें मन हरिभजनांत रमलें. मरणसमयीं राजानें लखूलाच आपला वारस नेमलें. जयमल त्याचा मंत्री झाला. गोमांग व गडेजंग यांना सेनापति नेमण्यांत आलें.

[संपूर्ण]

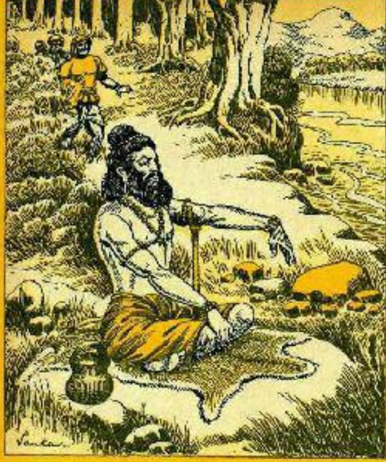

चोरांचा पाठीराखा

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं झाडाजवळ जाऊन त्यानें तें प्रेत उतरविलें व खांद्यावर टाकून स्मशानाकडे जाऊं लागला. चार पावलें जातांच प्रेतांतील वेताळ बोलूं लागला. म्हणाला–"राजा मौन व्रताचें महात्म्य फार मोठें आहे. पण फक्त मौन व्रतानें काम भागत नाहीं. त्यांत सुद्धां बरींच संकटें उद्भवतात. शमिक ऋषीच्या गळ्यांत त्याच्या मौनपणामुळेंच परीक्षित राजानें सांप अडकविला आणि त्याचा जो परिणाम झाला तो तुला माहीतच आहे, शमिकुमार शृंगीनें त्याला सर्प दंशाचा शाप दिला. ह्या शमिक ऋषींप्रमाणेंच आणखी एक मौन व्रती होता. त्याला देखील आपल्या मौनपणामुळेंच अनेक विघ्नांना तोंड द्यावें लागलें. मी तीच गोष्ट तुला आज सांगणार आहें. तूं लक्ष देऊन

वेताळाच्या गोष्टी

ऐक." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

एक माणूस सर्व माया मोह सोडून तप करण्यासाठीं वनांत गेला. तेथें त्यानें एका निर्जन स्थानीं तपश्चर्या सुरू केली. कंदमुळें खाऊन, झऱ्याचें पाणी पिऊन, मौन व्रत धारण करून तो तपश्चर्येमध्यें मग्न झाला. त्या जागीं कधीं कोणी माणूस आला कीं तो आपली जागा बदलून दुसऱ्या निर्जनस्थळीं जात असे.

त्याला सारखी जागा बदलावी लागे. असे होतां होतां तो मराळ देशांतील घनदाट अरण्यांत जाऊन पोहोंचला. तेथें त्यानें अशी जागा हुडकून काढली कीं त्या ठिकाणीं मनुष्य येणें अशक्य होतें. ज्या गुहेंत तो राहूं लागला तेथून जवळच एक झरा वाहात होता. चारी बाजूनें निबिड अरण्य होतें. शिवाय झाडीमुळें दिवसांसुद्धां तेथें काळोख असे. अशा जागीं बसून तो निर्धास्तपणें तपश्चर्या करूं लागला.

वास्तविक ती जागा चोरांची गुप्त जागा होती. चोर तेथील एका गुहेंत आपला खजीना ठेवीत असत आणि गुप्त मसलती करण्यासाठीं तेथें जमत असत.

एक दिवस तो असाच तप करीत बसला असतां चोरांची टोळी तेथें आली. समाधिस्थ मुनीला पाहून चोरांना आश्चर्य वाटलें.

"अरे, हा कोणी तरी येथें ढोंग करून बसला आहे!" एक जण म्हणाला.

"हा आपली माहिती शिपायांना सांगील. ह्याला येथून हाकलून लावला पाहिजे." दुसरा म्हणाला. "मुनि म्हणून ह्याच्यावर विश्वास ठेविण्यांत अर्थ नाहीं. ह्याला मोक्षच दाखविला पाहिजे." आणखी एकजण म्हणाला.

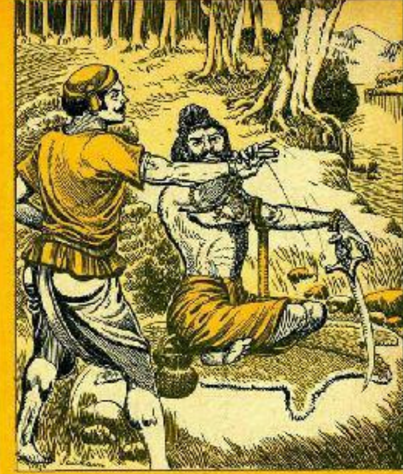
सरदार सर्वांचें बोलणें ऐकत होता. त्यानें आपल्या साथीदारांना कांहींच उत्तर

दिलें नाहीं व शांतपणें त्या मुनीला म्हणाला—"मुनिवर! आपण तपश्चर्या करण्यास येथें आला आहांत. परंतु ही जागा आमची आहे. आम्ही येथें रहात असतों. हें अरण्य आमचें आहे. आम्ही येथील राजे आहोंत. आपल्या दोघांची ध्येयें वेगवेगळीं असल्यानें एकत्र राहाणें आपल्याला जमणार नाहीं. म्हणून मी आपणांस नम्र विनंति करतों कीं आपण येथून दुसरीकडे जाऊन तप करावें."

मुनीचें तप भंग झालें. त्यानें डोळे उघडून पाहिलें. परंतु तो कांहीं एक बोलला नाहीं. कारण मौनव्रत होतें. मुनि बहिरा आहे असें समजून चोरांच्या सरदारानें तेंच पुन्हां ओरडून सांगितलें. तरी सुद्धां मुनि गप्प.

"बघत काय बसलां आहेस? तो जर कांहीं बोलत नाहीं तर काढ तलवार आणि उडव डोकें." दुसऱ्या चोरांनीं सरदाराला सल्ला दिला.

"सरदारानें तलवार उपसली आणि मुनीचें डोकें उडवण्यासाठीं हात वर उगारला. त्याबरोबर मुनीनें हात वर करून त्याचा हात धरला व त्याला थांबविलें. मुनीचा हात लाल लाल झालेला होता आणि तो अगदीं

लाल तापलेल्या लोखंडाप्रमाणें त्याला लागला. हाताला चटका बसतांच सरदारानें आपला हात झटकन मागें घेतला.

एवढें झाल्यावर मुनीनें आपलें मौन सोडलें व त्याला म्हणाला—"बाबा रे! घोर नरक यातनेंतून सोडविण्यासाठींच मी तुला हत्या करूं दिली नाहीं. मरणाचें मला भय वा दुःख नाहीं. परंतु तुला जें ब्रह्म-हत्येचें पाप लागलें असतें त्यांतून तुला जन्म जन्मांतरी सुद्धां मुक्ति मिळाली नसती. माझा कोणावरहि राग नाहीं. जा आतां तुम्ही आपल्या वाटेनें."

सरदारानें मुनीला साष्टांग नमस्कार करून म्हटलें—"आम्हांला आमचें गुपित फुटण्याची शंका वाटते. म्हणून आपण आम्हांला वचन देत असाल तर खुशाल निश्चितपणें येथें राहून तपश्चर्या करा. आम्हांला हरकत नाहीं. तुम्हांला त्रास होणार नाहीं व आम्हीं निर्भय होऊन राहूं."

"मी कशाला कोणाचें नुकसान करीन? ज्याला त्याला आपापल्या पापपुण्याचें फळ मिळत असतेंच. तुम्ही जर पाप केलें नाहीं तर तुम्हांला कसली काळजी?"

ह्या नंतर चोर त्या मुनीच्या वाटेस गेले नाहींत. त्यांचें चोरीचें काम चालूं होतेंच.

असे कांहीं दिवस गेले. एक दिवस एक कोतवाल आपल्या कांहीं शिपायांना बरोबर घेऊन चोरांच्या सरदाराचा पाठलाग करीत करीत तेथें आला. सरदार आपल्या गुप्त जागीं येऊन गुहेंत लपून बसला होता.

कोतवालानें त्या मुनीला विचारलें कीं येथें तुम्हीं कोणाला पाहिलेंत का? एक चोर जोर जोरानें पळत पळत ह्याच बाजूला आलेला आम्ही पाहिला.

त्याच वेळीं मुनि आपली समाधि उतरल्यावर उठत होता. कोतवालाचें बोलणें त्याला ऐकूं आलें. परंतु त्यानें कांहीं उत्तर दिलें नाहीं. कोतवालानें विचारलें कीं येथें कोणी आला आहे का? तरी देखील मुनि मौनच. शेवटीं कोतवालानें दरडावून विचारलें. तो म्हणाला—"ए गोसावड्या! तूंच ह्या चोरांचा गुरु आहेस असें दिसतें. हें बघ आम्ही ज्या चोराचा पाठलाग करीत आहोंत तो एका चोरांच्या टोळीचा सरदार आहे. तो कोठें लपून बसला आहे, नक्की तुला माहीत असणार. त्याला पकडण्यास तूं जर आम्हांला मदत केली नाहींस तर आम्हीं तुझेंच डोकें उडवूं." असें म्हणत त्यानें आपली तलवार बाहेर काढली.

तरी देखील मुनीनें कांहीं उत्तर दिलें नाहीं. तो मौनच राहिला. एवढेंच नव्हे तर त्यानें आपली मान कोतवालापुढें वांकविली.

कोतवाल त्या मुनीला मारणार एवढ्यांत झाडांच्या आड लपलेला चोरांचा सरदार पुढें येऊन म्हणाला–"ह्या बिचाऱ्याला कां मारतां? हा तर एक पुण्यवान महात्मा आहे. तुम्हांला पाहिजे असलेला चोर मी

आहें. मला पकडा. त्या थोर पुरुषाच्या वाटेस जाऊं नका."

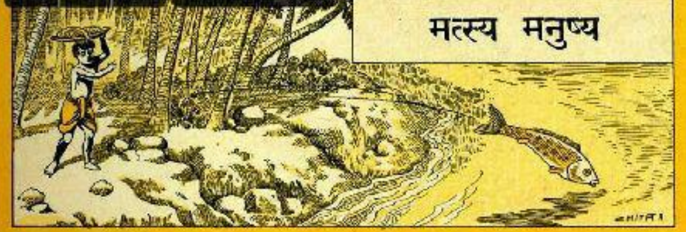
कोतवालानें लगेच त्या चोराच्या हातांत हतकड्या बेड्या अडकविल्या आणि त्याला घेऊन गेला.

एवढी गोष्ट सांगून वेताळ थांबला व त्यानें राजाला विचारलें—"त्या मुनीनें असें कां केलें? चोराच्या सरदारानें त्याला मारण्यासाठीं तलवार उगारल्यावर त्यानें सरदाराचा हात धरून त्याच्या हातून ब्रह्महत्येचें पाप घडूं नये म्हणून त्याला वांचविलें. मग तेंच पाप कोतवालालाहि लागलें असतें. मग तेव्हां मात्र त्यानें मान कां वांकविली? त्या मुनीला चोरांचीच कां एवढी दया आली? चोरांना वांचवण्यांत त्याला कां अभिमान वाटला? ह्या प्रश्नांची उत्तरें माहीत असल्यास तूं दिलीच पाहिजेत. नाहींतर परिणाम तुला माहीत आहेच. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

विक्रमार्क म्हणाला—"ह्यांत मुनीनें पक्षपात मुळींच केला नव्हता. जर चोरानें त्याला मारलें असतें तर त्याला ब्रह्म हत्येचें पाप लागलें असतें. पण कोतवालानें त्याला ठार केलें असतें तें न्याय्य ठरलें असतें. कारण कोतवालाच्या दृष्टीनें तो चोर होता आणि पुन्हां चोराचा पत्ता माहीत असून त्यानें कोतवालाला तो सांगितला नव्हता. म्हणजे त्या मुनीला पाप लागलें असतें. म्हणून त्यानें मुकाट्यानें आपली मान खालीं वांकविली."

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ अदृश्य झाला व प्रेतासकट पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला. (कल्पित)

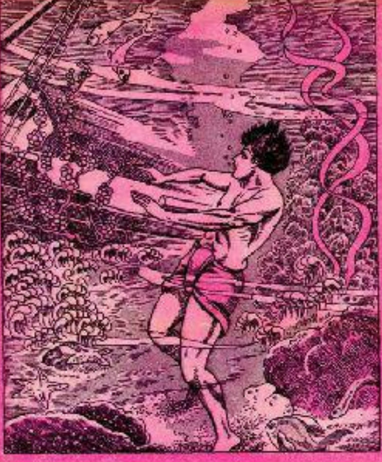

मत्स्य मनुष्य

फार प्राचीन काळीं हिंदुस्थानाच्या पश्चिमेकडे समुद्रकाठापासून सुमारें पन्नास-पाऊणशें मैलांवर लकदीव बेटानजीक एक बेट होतें. तें बेट खडकाळ असल्या-कारणानें त्यावरची बरीचशी जमीन शेतीला किंवा इतर दृष्टीनें देखील उपयोगी नव्हती. म्हणून बेटावरचे रहिवाशी मासे मारीचा धंदा करीत. उत्तम नावाडी म्हणून देखील ते प्रसिद्ध होते. कित्येक बुडी मारून समुद्रतळाच्या रंगारंगाच्या शिंपा व मोती काढून आणून व ते व्यापाऱ्यांना विकून आपला उदर निर्वाह करीत.

एक म्हाताऱ्या रहिवाशाला पुष्कळ मुलें होतीं. कांहीं मुलें मासे धरण्याचें काम करीत व कांहीं मोती काढण्याचा धंदा करीत. एका दोघाला मोठ्या व्यापाऱ्यांच्या पदरीं याच कामासाठीं नोकरी पण मिळाली होती. सर्वांत धाकटा मुलगा लहानपणा-पासूनच विचित्र स्वभावाचा निघाला. त्याला मासे तडफडून मरत तें पाहवत नसे. बाप व मोठे भाऊ टोपलें भरून मासे धरून पाटींत ठेवीत. तेव्हां तडफडत असलेला मासा दिसला कीं तो त्याला उचलून समुद्रांत टाकून देई. किनाऱ्याला होडी लागेपर्यंत पाटी अर्धीच राहून जाई. त्याच्या या स्वभावामुळें अर्थातच तो मासे धरण्याचें काम शिकला नाहीं. परंतु त्याचें माशांवर व समुद्रावर फार प्रेम होतें. बाप व भाऊ त्याला "बावळट व मूर्ख" म्हणून रागावत तेव्हां तो समुद्रकाठीं तासन तास बसून राही. समुद्राच्या तळाला जाऊन तेथील गमतीच्या वस्तु पाहून त्या उचलून

श्री. का. म. पवार

आणण्यांत मात्र त्याला मजा वाटे. म्हणून त्यानें समुद्राच्या तळाला जाऊन जास्तच जास्त वेळ राहण्याची संवय लावून घेतली. तेथें त्याला विचित्र वनस्पती व मासे बघायला मिळत व गंमत वाटे.

तो वयांत आला तेव्हां पाण्यांत बुडी मारून जास्तच जास्त वेळ राहण्यांत त्याचा हात धरूं शकेल असा एक देखील तरुण त्या बेटावर नव्हता. म्हणून लोक त्याला 'मत्स्य मनुष्य' म्हणूं लागले. तो उजाड-तांच घरांतून बाहेर पडे समुद्रांतच सारा दिवस घालवून संध्याकाळीं काळोख पडल्यावर घरीं परत येई. दिवसभर त्यानें समुद्राच्या तळाशीं ज्या कांहीं विचित्र विचित्र वस्तू पाहिल्या त्यांचें वर्णन करून आपल्या भावांना सांगे. समुद्राच्या तळाला कित्येक नावा, होडक्यीं व जहाजें त्याला आढळलीं. त्यांत समुद्रांतले वनस्पती वाढलेले दिसत. एकदां पाढऱ्या शुभ्र पन्ना जातीच्या हिऱ्याला तांबड्या व पांढऱ्या फांद्या लाग-लेल्या पाहून व नक्षत्रासारखे सुंदर मासे पाहून तर त्याला फारच आश्चर्य वाटलें.

त्यानें आपल्या भावांना त्या विचित्र पन्नाच्या रोपट्याचें व नक्षत्र मत्स्याचें वर्णन करून सांगितलें. तेव्हां त्याच्या भावांना वाटलें कीं याचें डोकें तर फिरलें नाहीं. त्याला वेड लागूं नये म्हणून त्याच्या आईनें त्याच्या गळ्यांत मंत्रवलेला ताईत व हातांत गंडा बांधला. परंतु त्याच्या स्वभावांत कांहीं एक फरक पडला नाहीं. उलट त्याची कीर्ति बेटावर सर्वत्र पसरली व शेवटीं त्या मत्स्य मनुष्यांची ख्याती राजाच्या कानावर जाऊन पोंचली. म्हणून राजानें त्याला राजवाड्यांत भेटायला बोलाविलें.

तो राजवाड्यांत गेला तेव्हां राजाच्या बरोबर धाकटी राजकन्या पण बसली होती.

राजानें त्याला विचारलें—"तूं समुद्राच्या तळाला जाऊन बराच वेळ तेथें राहतोस म्हणे. आणि दुसरा कोणी तुझ्या इतका तरबेज या कामांत नाहीं असें देखील ऐकलें आहे."

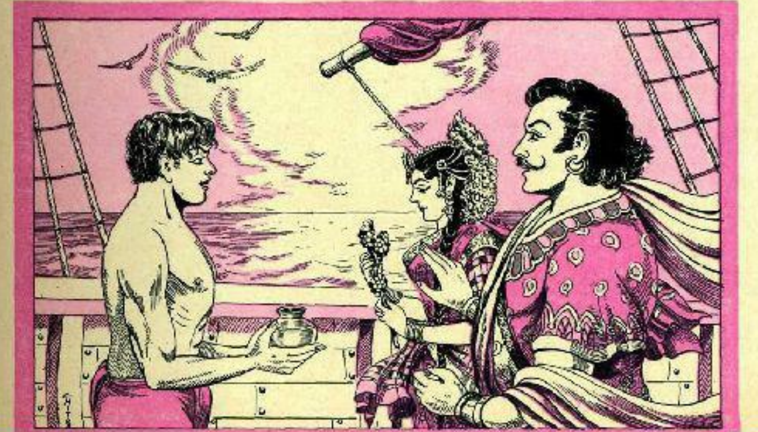
"मला इतरांच्या विषयीं कांहीं माहीत नाहीं, महाराज!" मत्स्य मनुष्य म्हणाला.

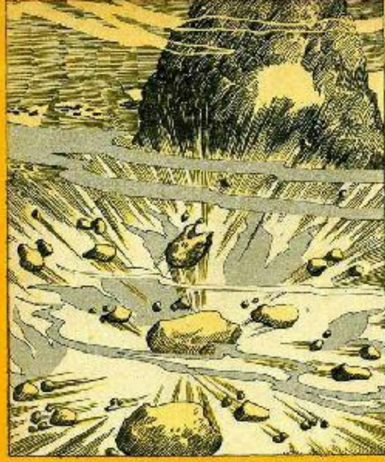
"मी तुझी परीक्षा घेणार आहें!" असें म्हणत राजा आपल्या विहार नौकेंत मुलीला घेऊन त्या मत्स्य मनुष्याबरोबर निघाला. समुद्रांत खोल पाण्यांत विहार नौका पोंचल्यावर राजानें एक सोन्याचें भांडें समुद्रांत टाकलें व तें घेऊन यायला मत्स्य मनुष्याला सांगितलें.

त्यानें समुद्रांत बुडी मारली. तो सोन्याच्या भांड्याबरोबर पन्ना वनस्पतीची एक फांदी देखील तोडून घेऊन आला. सोन्याचें भांडें राजाला व पन्ना वनस्पतीची फांदी राजकन्येला तो देऊं लागला.

"तें तूं आपल्याजवळच स्वतःसाठीं ठेवून घे. याहून मोठी परीक्षा घेणार आहें मी!" राजा म्हणाला.

"आज्ञा करावी, महाराज!" तो म्हणाला.

"तूं बेटाच्या काठा-काठानें समुद्राच्या तळाशीं महत्वाचें असें काय आहे हें सांग !" राजा म्हणाला.

"आपल्याला विनाकारण फार वेळ थांबावें लागेल." मत्स्य मनुष्य म्हणत असतां मध्येंच राजा म्हणाला—"हरकत नाहीं. किती दिवस लागले तरी हरकत नाहीं. तूं पाहिजे तर मधून मधून विश्रांती घे. पण बेटाच्या काठाकाठानें समुद्रांत काय काय आहे हें कळलें पाहिजे."

"बरें तर येथेंच थांबावें महाराज !" असें सांगून व राजकन्येकडे एकदां पाहून त्या मत्स्य मनुष्यानें समुद्रांत बुडी मारली. त्याला परत यायला तीन महिने लागले.

त्यानें बाहेर येऊन महाराजांना नमस्कार करून निवेदन केलें—"महाराज ! समुद्राच्या तळाला तीन मोठे पर्वत आहेत. त्या पर्वतांवरचे दगड डोंगरावर आढळणाऱ्या दगडाहून अगदीं वेगळ्या तऱ्हेचे व रंगाचे आहेत. त्यांतला एक वितळून जाऊं लागला आहे."

"वितळून जाऊं लागला आहे ? कां ?" राजानें विचारलें.

"त्याच्या बुडाला अग्नि आहे व त्यामुळें दगड वितळून डोंगर लहान होत आहे. जवळपास एक देखील वनस्पति नाहीं कीं मासा फिरकत नाहीं." मत्स्य मनुष्य म्हणाला.

"पाण्यांत विस्तव ?" राजानें विचारलें.

"होय महाराज ! तो सामन्य अग्नि नसून वडवाग्नि आहे. पाण्यानें तो विझत नाहीं." तो म्हणाला.

"वडवाग्नीचें वर्णन मी ऐकलें आहे. पण प्रत्यक्ष डोळ्यानें कधीं तो पाहिला नाहीं. तूं थोडा वडवाग्नि घेऊन ये." राजा म्हणाला.

"पण अग्नि आणायचा कसा महाराज ?" त्या तरुण मत्स्य मनुष्यानें विचारलें.

"तें आतां मीं काय सांगूं ? तें तुलाच माहीत असलें पाहिजे." राजा म्हणाला.

त्यानें पुन्हां बुडी मारली. वडवाग्नीजवळ जाण्याचा त्यानें पुष्कळ प्रयत्न केला. हात पाय भाजले. तो तसाच बिहार नौकेजवळ येऊन म्हणाला—"महाराज ! अग्नि आणणें कांहीं मला शक्य झालें नाहीं. पण अग्नि असल्याचें प्रमाण मात्र बरोबर घेऊन आलों आहें." असें सांगून त्यानें भाजलेले हात पाय राजाला दाखविले.

"आतां तुझ्या बोलण्यावर माझा विश्वास बसला. 'मत्स्य मनुष्य' म्हणून तुला तुझे जातभाई हाक मारतात ते उगीच नाहीं हें मला आतां कळलें.

"महाराज ! या खेपेस मी वडवाग्नि जवळून पाहिला." अग्नीनें डोंगराच्या बऱ्याचशा भागाचें भक्षण केलें आहे. आपल्या बेटावर लवकरच मोठें संकट येणार आहे असें मला वाटूं लागलें आहें." तो म्हणाला.

राजाला त्याचें म्हणणें खरें वाटलें व राजानें त्याच दिवशीं बेट सोडून दुसऱ्या बेटावर जाण्यास बेटावरील रहिवाशांना सांगितलें व स्वतः देखील त्यांच्याबरोबर दुसऱ्या बेटावर निघून गेला. आणि दैव योग असा कीं इकडे राजानें प्रजेसह बेट सोडलें आणि एक मोठा भूकंप होऊन तें बेट समुद्रांत बुडून गेलें.

राजानें मत्स्य मनुष्यावर राजकन्येचें प्रेम आहे हें ओळखून त्याच्याशीं तिचा विवाह करून दिला व त्यालाच आपला वारस पण नेमलें.

हुशार मुलगी

वज्रदत्त नांवाचा एक प्रजावत्सल राजा प्रजेला सुखी करण्यासाठीं नित्य झटत असे. तो वेश पालटून राजधानींत व खेडोपाडीं हिंडे व प्रजेला कष्ट असेल तें निवारण करीत असे. राजाच्या मंत्र्याचें नांव सूक्ष्मबुद्धि असें होतें.

एकदां राजा आपल्या मंत्र्याला बरोबर घेऊन एका परदेशी व्यापाऱ्याचा वेश करून एका गांवीं गेला. एका झोंपडींतून कोणी-तरी कण्हत असल्याचा आवाज ऐकून दोघे बाहेर उभे राहून ऐकूं लागले. एक पुरुष आपल्या मुलीला म्हणाला—"काय करावें हें मला देखील सुचत नाहीं. त्या परमेश्वरानें तुझ्या आईला वांचविलें तरच ती वांचणार !"

तें ऐकून राजा झोंपडीच्या दरवाज्या-समोर जाऊन उभा राहिला. आंत एक म्हातारी कण्हत असलेली व शेतकरी डोकें धरून बसलेला दिसला. खांबाला टेकून त्याची मुलगी मान खालीं करून रडत उभी होती. एका परदेशी व्यापाऱ्याला दारासमोर उभा पाहून शेतकरी पुढें आला.

"कां रे बुवा तूं एवढा दुःखी ? आम्ही तुला मदत करण्यासारखें कांहीं असलें तर सांग" राजा म्हणाला.

"मी गरीब शेतकरी आहें. माझी बायको आजारी आहे. औषध पाण्याला कमींत कमी वीस रुपये तरी पाहिजेत. मला गरिबाला कोण कर्ज देणार ? कोणी दिलें तर तें मी एका महिन्यांत फेडीन एवढें वचन देतों. कित्येकांच्या पायधरण्या केल्या पण कोणी मदत करायला तयार नाहीं.

सौ. कमलाबाई देशमाने

गहाण ठेवायला देखील माझ्याकडे कांहीं नाहीं." शेतकरी म्हणाला.

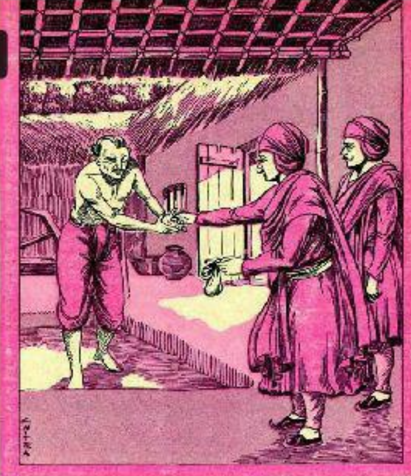
"हे घे वीस रुपये ! पण कर्जाची फेड एका महिन्यांत कशी काय करणार तूं ?" राजानें विचारलें.

"मोलमजुरी करून, स्वतःला गहाण ठेवून मी एका महिन्याच्या आंत कर्जाची फेड करीन." शेतकरी म्हणाला.

राजानें मंत्र्याला सांगून शेतकऱ्याला वीस रुपये दिले. शेतकरी चकित होऊन म्हणाला—"आपण कोण, कोठें राहतां, मला माहीत नाहीं. केवढी कृपा केली या गरिबावर ? किती व्याज द्यायचें हें नाहीं सांगितलेंत."

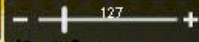
"व्याजबीज देण्याची जरूर नाहीं. वीस रुपये मात्र न विसरतां महिनाअखेर परत कर. पुढल्या शुक्ल चतुर्थीला राज-धानींतल्या गणपतीच्या देवळांत गणपतीच्या पूजेच्या वेळीं आम्ही हजर राहूं. तेथें आणून दे." असें सांगून राजा मंत्र्याबरोबर पुढें निघून गेला.

स्वतः देवानेंच गरिबावर करुणा भाकून हात दिला आहे असें समजून त्यानें देवाला नमस्कार केला आणि बायकोची चिकित्सा

एका चांगल्या वैद्याकडून करविली. त्याच्या बायकोला लवकरच आराम पडला. त्यानें देवाचे आभार मानले. परंतु वचन दिल्या-प्रमाणें तो गणेश चतूर्थीला कर्जफेड करण्यासाठीं गणपतीच्या देवळांत गेला नाहीं. कांहीं पैसे कमी पडले म्हणून त्याला कर्ज देणाराला तोंड दाखविणें अवघड वाटलें. पैसे पुरे जमा झाल्यावर कर्ज देणाराची माफी मागावी व कर्जफेड करावी असा त्यानें विचार केला.

गणेश चतूर्थीला शेतकरी न आलेला पाहून राजा मंत्र्यासह दुसऱ्या दिवशीं

त्याच्या घरीं गेला व हाक मारून 'आंत कोण आहे' म्हणून त्यानें विचारलें.

"मी आहें!" त्यांना दरवाज्यांत उभे पाहून शेतकऱ्याची मुलगी म्हणाली. ती पुढें म्हणाली–"जें दिसत नाहीं तें ठीक आहे. सर्वत्र प्रकाश आहे. काळोख कोठें देखील नाहीं."

परंतु राजाला तें कांहीं कळलें नाहीं. त्यानें मंत्र्याच्या तोंडाकडे पाहिलें. त्याला सर्व कळलें असल्यासारखें दिसत होतें.

"तुझे बाबा कोठें आहेत?" मंत्र्यानें विचारलें.

"वर चढून सूर्याचे डोळे बंद करायला गेले आहेत." ती मुलगी म्हणाली.

"तुझी आई कोठें आहे?" मंत्र्यानें विचारलें.

"विहिरीच्या खांबाच्या पाण्यांतून पैसे वेचायला गेली आहे." मुलगी म्हणाली.

"अन् तूं काय करते आहेस?" मंत्र्यानें विचारलें.

"सोन्यांतून चांदी काढून विस्तवांत टाकली आहे." मुलगी म्हणाली.

"आम्ही येऊं हें तुझ्या बाबांना माहीत नव्हतें का? काल आम्ही वाट पाहिली!" मंत्री म्हणाला.

"माहीत होतें. दहा जोड्यांत एक जोडी कमी असल्यानें तोंड उघडायला लाज वाटली. त्यानें तुम्हांला दहा वेळ डोळे झांकून उघडल्यावर भेटण्याचें ठरविलें आहे." मुलगी म्हणाली.

"आम्ही कोण हें माहीत आहे का तुला?" मंत्र्यानें विचारतां ती म्हणाली– "तीन क्षक!" आणि तिनें दोघांना नमस्कार केला.

"बरें तर जा, कर आपलें काम!" असें सांगून मंत्र्यानें राजाला परत चलण्यास खूण केली.

राजानें चकित होऊन मंत्र्याला विचारलें– "तीं उत्तरें तुम्हांला कळली का? मला कांहींदेखील अर्थबोध झालेला नाहीं."

"मुलगी गरिबाच्या घरीं जन्माला आली असली तरी आहे हुशार!" मंत्री म्हणाला.

"पण ती म्हणाली त्याचा अर्थ काय?" राजानें पुन्हां विचारलें.

"तिच्या बोलण्याचा अर्थ असा कीं आईची प्रकृति चांगली सुधारली आहे. सर्व सुखी आहों. कष्टाचे दिवस संपले. दिसत नाहीं तें म्हणजे प्राण अर्थात प्रकृति. प्रकाशाचा अर्थ सुख व काळोख म्हणजे

दुःख कष्ट! सूर्याचे डोळे बंद करायला तिचा बाप गेला आहे, याचा अर्थ छपराला भोकें आहेत तीं वर चढून बंद करायला गेला आहे. छपराच्या भोकांतून सूर्य पाहातो ना? तें काम शेतकरी त्या वेळीं करीत होता. तिची आई विहिरी शेजारच्या ताडावरची ताडी काढून विकायला बसली आहे. खांब म्हणजे ताड. त्यावरचें पाणी म्हणजे ताडी. त्यांतून पैसे वेंचणें म्हणजे ती विकणें. नंतर ती मुलगी स्वतः काय करीत होती हें विचारतां म्हणाली—"सोन्यांतून चांदी काढून" म्हणजे धान्य कुटून त्यांतले तांदूळ काढून ते चुलीवर ठेवले आहेत. नंतर काल बाप कां नाहीं आला तेव्हां म्हणाली—वीस रुपयांत दोन कमी पडले म्हणून त्यांना लाज वाटली. दोन रुपये मिळवून नंतर भेटावें. दहा दिवसांनीं तो येऊन भेटणार आहे. तिनें दहा वेळां डोळे मिटून उघडण्याची गोष्ट सांगून म्हणजे दहा रात्री गेल्यावर पैसे परत करूं हें सुचविलें."

कांहीं वेळ विचार करून राजानें विचारलें—"हें सर्व ठीक! पण 'तीन क्षक' म्हणून आम्हांला ओळखलें त्याचा काय अर्थ?"

"अगदीं बरोबर नाहीं का तिनें ओळखलें आपल्याला? आपण दोघे रक्षक आहों तर भक्षक देखील आहों आणि शिक्षक देखील आहों! तीन क्षकचा अर्थ असा आहे." मंत्री म्हणाला.

त्या मुलीचें तें चातुर्य पाहून राजा इतका खूष झाला कीं त्यानें त्या शेतकऱ्याला आदरपूर्वक दरबारीं बोलावून त्याला वीस रुपये परत करण्याची गरज नाहीं असें सांगितलें व इतक्या हुशार मुलीचा बाप म्हणून त्यानें त्याचें अभिनंदन केलें व मुलीला वस्त्रें व दागिने पाठविले.

चप्पल चोर

एका गांवांत सखाराम नांवाचा एक शेतकरी राहात असे. त्याच्याजवळ थोडीशी जमीन होती. तींत तो भाजीपाला लावून आठ दिवसांनीं एकदां बाजारांत जाऊन विकत असे. अर्थातच येतांना तो गरजेचें सामान विकत घेऊन येत असे. जेव्हां जेव्हां तो बाजारांत जाई येतांना नियमितपणें देवदर्शन करून येई.

सखारामाची वहाण फार जुनी झाली होती. तो बाजारांतून नवीन वहाण आणणार होता. म्हणून तो अनवाणीच गेला. भाजीपाला विकून आलेल्या पैशांत त्यानें वहाणा विकत घेतल्या व देवळांत गेला.

वहाणा बाहेर काढून तो आंत गेला. त्याच वेळीं शेट बनवारीलाल दर्शन घेऊन बाहेर पडला. समोर नवी वहाण पाहतांच चटदिशी पायांत घालून, कोणी पाहिले तर नाहीं ना? अशी मनाची खात्री करून घेऊन निघाला? त्याला कोणी दिसलें नाहीं. कारण सखारामाशिवाय देवळांत दुसरें कोणीच नव्हतें. त्याला कोणी विचारलें नाहीं. तो मुकाट्यानें आपल्या दुकानाकडे वळला. त्याचें दुकान देवळाच्या जवळच होतें. तो सुद्धां नित्य नेमानें एकदां देव दर्शन करून येत असे.

बनवारीलाल निघून गेल्यावर थोड्या वेळानें सखाराम दर्शन घेऊन बाहेर पडला व वहाणा पाहूं लागला. पण काय नव्या विकत घेतलेल्या वहाणा नाहींशा झालेल्या! त्याला फार वाईट वाटलें. कष्टानें मिळविलेल्या कमाईच्या वहाणा देवाच्या देवळांत हरवलेल्या पाहून त्याच्या मनाला

फारच धक्का बसला त्यानें निश्चय केला कीं वहाणा शोधूनच घरीं जायचें.

देवळाच्या बाहेर पडून तो सडकेवर आला. इकडे तिकडे पाहिलें तो एक गृहस्थ तसल्याच वहाणा घालून जात असलेला त्याला दिसला. लगबगीनें तो त्याच्या पाठोपाठ गेला. आपल्या वहाणांची ओळख त्याला पटली. तो मनुष्य त्याला देवळांत भेटल्यासारखाच दिसला. म्हणून तो तसाच मागोमाग दुकानापर्यंत गेला.

बनवारीलालनें वहाण बाहेर काढून ठेवली आणि आपल्या दुकानांत शिरला. सखारामानें वहाणा निरखून पाहिल्या. त्याची खात्री पटली कीं ह्या वहाणा आपल्याच आहेत. तो त्या दुकानदाराला विचारणार एवढ्यांत दुकानदारच त्याला म्हणाला—"असा बघतोस काय? तुला काय पाहिजे? बघ नवी चिंच, नव्या मिरच्या आल्या आहेत. किती देऊं?"

"गला होय! सध्यां कांहीं नको. मी माझ्या वहाणा घेण्यासाठीं आलों आहे." सखाराम म्हणाला.

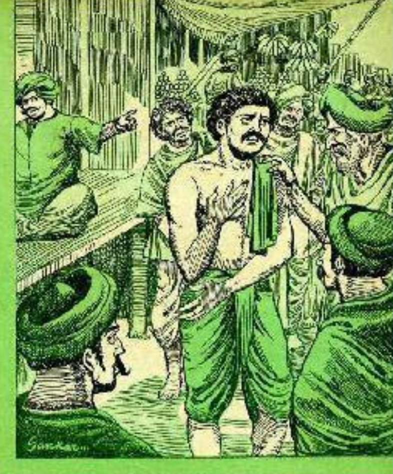
प्रथम सखारामाकडे पाहून तो चपापला. वहाणाच्या मालकानें आपल्याला नेमकें गांठलें हें पाहून तो शरमला सुद्धां. पण त्या खेडवळ माणसासमोर आपण चोर ठरणार आणि क्षुल्लक वहाणासाठीं. हें त्याला सहन होईना. म्हणून एकदम त्याच्याच अंगावर वसकन ओरडला—"काय! काय म्हणालास? चल चलता हो."

हा चार चौघांत आतां आपला अपमान करणार म्हणून तो त्याला तेथून शक्य तो लवकर हांकलून देण्याचा प्रयत्न करूं लागला. पण त्याच्या धमकावण्यानें सखाराम मुळींच घाबरला नाहीं. तो शांतपणें म्हणाला—"मी देवळांत आंत जातांना वहाणा बाहेर काढून ठेवल्या होत्या. आपण बाहेर येतांना चुकून त्या घालून आलांत. त्या माझ्या आहेत. म्हणून मी त्या घेऊन जातों." असें म्हणत वहाणा घालून तो जाऊं लागला.

खरें पहिलें तर बनवारीलाल येथेंच थांबायला पाहिजे होतें. पण आपली ऐट दाखविण्यासाठीं तो म्हणाला—"मी रे तुझी वहाण कशाला घालीन? चोरी करायला मी काय चोर आहे कीं तुझ्यासारखा भिकारी आहे? मी चोरली होय तुझी वहाण?"

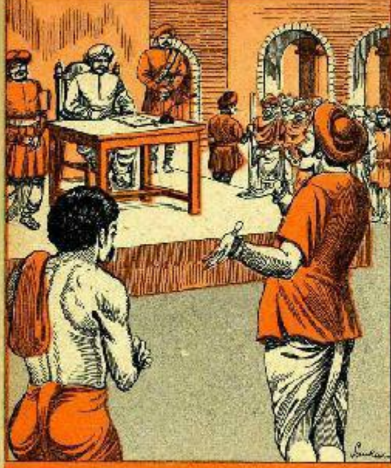
"मी तुम्हांला चोर कशासाठीं म्हणेन? अहो, ह्या वहाणा माझ्या आहेत. त्या मी घेऊन जातोय. होते कधीं कधीं माणसाच्या हातून चूक. त्यासाठीं एवढा कांगावा कशाला करतां. उगाच चार चौघांत मान खालीं होईल." सखारामाचें हें म्हणणें तर त्याला मुळींच आवडलें नाहीं.

एवढें होईपर्यंत चार चौघे भोंवताली गोळा झाले होते. आतां तर बनवारीलाल हार मानायला मुळींच तयार नव्हता. त्याला वाटलें कीं हा खेडवळ माणूस ह्या वहाणा खरोखरच त्याच्याच आहेत हें कसें काय दाखवूं शकेल? सर्व माझ्यावरच विश्वास करतील. ह्या ऐटींत तो म्हणाला—"आलाय मोठा वहाणा नेणारा. चल हो चलता कुठला." असें म्हणून तो सखारामाला धक्के देऊन बाहेर ढकलूं लागला.

आरडा ओरडा ऐकून तेथें आणखी बरीच गर्दी जमली. "माझ्या आहेत ह्या नव्या वहाणा. आजच मी विकत घेतल्या आणि पायांत घालून देवळांत गेलों." सखाराम ओरडूं लागला.

"कोठून विकत घेतल्यास रे?" एकानें विचारलें. "टोपलींतल्या आहेत. एक चांभार रस्त्यावरून विकत चालला होता त्याच्याकडून." सखाराम म्हणाला.

“ह्या वहाणा तुझ्याच म्हणून तू कसें रे पटवून देणार पुरावा काय? आणि हे एवढें मोठे शेट त्या त्यांच्या म्हणून सांगताहेत ते काय खोटें असेल?” दुसरा एकजण म्हणाला.

“हो! आम्ही गरीब झालों म्हणून आम्ही खोटे काय? निढळाच्या घामाच खातोय उगाच नाहीं.” सखाराम करड्या स्वरांत म्हणाला. “ह्यापेक्षां कचेरींत जा कसे, त्याशिवाय नाहीं काम होणार. मग जें होईल तें होईल.” तिसराच एक आवाज आला, सर्वांनीं ‘तेंच’ म्हटलें.

सर्वांच्या सांगण्यावरून सखाराम खरोखरच न्यायाधिशाकडे गेला आणि त्यानें फिर्याद केली कीं अमूक दुकानदारानें माझ्या नव्या वहाणा चोरल्या आहेत. न्यायाधिशानें बनवारीलालला त्या वहाणासह येण्यास सांगितलें. न्यायाधिशानें वहाणा पाहिल्या. दोघांच्याहि पायांत बरोबर बसत होत्या. “वहाणा विकत घेतांना साक्ष कोण ठेवणार?” अशी सफाई देत बनवारीलाल मोठ्यानें ऐटींत म्हणाला—“असल्या बाबतींत साक्षी पुरावा म्हणजे झालेंच.”

न्यायाधिश म्हणाला—“ठीक आहे. तुम्ही दोघे आपापल्या जुन्या वहाणा घेऊन या. पाहतो कोणाच्या आहेत त्या.”

“जुन्या वहाणा कोण बाळगून ठेवणार, त्या केव्हांच ह्याच्या सारख्या कंगालाला देऊन टाकल्या.” बनवारीलाल म्हणाला.

“मी आणतो. माझ्या जुन्या वहाणा. गरीब असलों तरी खोटा नाहीं. न्याय मिळाला पाहिजे.” सखाराम म्हणाला.

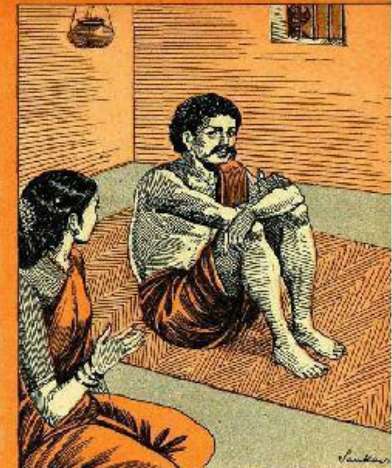
“चालेल, तुझ्या जुन्या वहाणा सुद्धां पुरे होतील.” न्यायाधिश म्हणाला.

बनवारीलालच्या वहाणा चांगल्या होत्या. त्याच त्यानें न्यायाधिशाला दाखवल्या

असत्या तर तो म्हणाला असतां कीं ह्या अजून चांगल्या आहेत मग नव्या कशाला घेतल्यास? म्हणून तो आपल्या वहाणा दाखवण्यास तयार नव्हता.

बनवारी आणि सखाराम दोघांना पाठवून दिल्यावर न्यायाधिशानें कोतवालाला सांगितलें कीं बनवारीलालवर जरा नजर ठेव. आज रात्रीं तो अमूक गावांत जाऊन चोरी करण्याची शक्यता आहे.

बनवारीलाल विचार करूं लागला कीं उगीच मी ह्या वहाणेच्या आणि अभिमानाच्या मोहाला बळी पडलों. सखारामाची वहाण तेव्हांच देऊन टाकली असती तर एवढ्यापर्यंत प्रकरण गेलेंच नसतें. न्यायाधिशानें जर सखारामाच्या बाजूनें न्याय दिला तर मी चोर ठरेन. मग मला गावांत तोंड दाखवतां येणार नाहीं. माझ्याकडे सर्वलोक तुच्छतेनें बोटें दाखवतील. किती लाजिरवाणी गोष्ट हे! ह्यांतून सुटण्याचा एकच मार्ग दिसतोय. तो म्हणजे सखारामाची जुनी वहाण नाहींशी करणें. म्हणजे पुराव्याच्या अभावीं न्याय माझ्यासारखा होईल. ‘हो ठरलं, आज रात्रीं जाऊन सखारामची वहाण चोरायची.’ बनवारीलालनें निश्चय केला.

सखारामच्या पाठोपाठ बनवारीलाल त्याच्या घरापर्यंत गेला. तोपर्यंत चांगला अंधार पडला होता. सखाराम घरांत गेला आणि आपल्या बायकोला झालेली सर्व हकीगत सांगून म्हणाला—“माझ्या जुन्या वहाणा कुठें आहेत उद्यां मला त्या न्यायाधिशाला दाखवण्यासाठीं न्यायच्या आहेत. मला कांहीं नव्या वहाणा मिळणार नाहींत. ह्याचा निकाल लागे पर्यंत.”

“परसांत कट्ट्यावरच आहेत.” त्याच्या बायकोनें सांगितलें.

बनवारीलालनें ह्यांचें संभाषण बाहेरून ऐकलें, आणि हळूंच मागील बाजूस जाऊन त्यानें सखारामाची जुनी वहाण घेतली आणि सरळ घरीं परतला. वाटेंत एके ठिकाणीं झुडपांत त्यानें त्या फेंकून दिल्या.

न्यायाधिशाच्या हुकुमावरून कोतवालानें त्याच्यामागें माणसें सोडलीच होतीं. त्यांनीं त्याला पकडलें. त्याच्या हाताच्या बोटांतील चारी अंगठ्या काढून घेतल्या.

दुसऱ्या दिवशीं दोघे रिकाम्या हातानेंच न्यायाधिशासमोर हजर झाले. न्यायाधिशानें विचारल्यावर सखाराम म्हणाला—"काल संध्याकाळपर्यंत त्या परसांत होत्या. पण सकाळीं कांहीं कोठें सांपडल्या नाहींत."

नंतर न्यायाधिशानें आपल्या नोकराला इशारा केला. त्यानें जुन्या वहाणांचा एक जोड समोर आणून ठेविला. त्याबरोबर सखाराम आश्चर्यानें म्हणाला—"ह्याच कीं माझ्या वहाणा इथें कशा आल्या?"

न्यायाधिशानें सांगितलें कीं ह्या वहाणा चोरून नेऊन झाडींत फेकणाऱ्याला वाटेंत चोरानें लुबाडल्याचेंहि कळतें. "तुमची कांहीं वस्तु चोरीस तर नाहीं गेली का?" न्यायाधिशानें बनवारीलालला विचारलें. त्यानें नकारात्मक "नाहीं बोबा" म्हटलें.

त्याबरोबर न्यायाधिशानें चोरांनीं लुटून आणलेल्या अंगठ्या त्याला दाखविल्या व म्हणाला—"ह्या अंगठ्या तुमच्याच आहेत. ह्याच मिळाल्या त्या वहाणा चोरणाराकडे."

बनवारीलाल पुराव्यासकट पकडला गेल्यामुळें त्या चोरी बद्दल दंड भरावा लागलाच. पण त्याचें नांव कायमचें चप्पल चोर पडलें.

सखाराम आपल्या वहाणा घेऊन आनंदानें घरीं गेला.

गहाण ठेवलेलें टेंगूळ

जपान देशांत डोंगराळ प्रदेशांतील एका रानांत एक खेडेगांव होतें. लाकडें तोडून विकणें हा त्या गांवकऱ्याचा मुख्य धंदा होता. दोघां गांवकऱ्यांच्या कानशिलावर एकेक टेंगूळ होतें. एकाच्या डाव्या कानशिलावर होतें तर दुसऱ्याच्या डाव्या कानशिलावर. म्हणून लोक त्यांना अनुक्रमें 'डावी कानशील' व 'उजवी कानशील' या नांवानें हांक मारीत.

'उजवी कानशील' स्वभावानें सुशील होता. इतरांशी त्याची वागणूक प्रेमळ होती. कोणाशीं वैरवांकडें होऊं नये याची तो काळजी वाळगी. त्याच्या उजव्या कानशिलावरचें टेंगळ घालवायला औषध नाहीं म्हणून त्याला वाईट वाटे. तरी मनाचें समाधान करून घेऊन त्यानें लग्न करून घेतलें.

परंतु 'डावी कानशील'चा स्वभाव अगदीं निराळा होता. 'उजवी कानशील' सोडून प्रत्येक गांवकऱ्याशीं त्याचें वांकडें होतें. कारण लोक त्याला 'डावी कानशील' म्हणून चिडवीत हें त्याला आवडत नसे. त्याला वाटे यांना देखील टेंगूळ असतें. तर बरें झालें असते. वांकडे असून देखील तो निर्लज्जपणानें इतरांकडून उधार कर्ज वगैरे मागायला मागें पुढें पहात नसे. स्वभावानें एकल कोंडा असल्यामुळें त्याला उजवी कानशीलकडे लोक येतात जातात हें पाहून त्याच्या मनांत 'उजवी कानशील' विषयीं अढी पडली होती. परंतु इतरांच्या मनानें 'उजवी कानशील'चा तो कमी द्वेष करी. त्याला एखाद्या वस्तूची गरज असली तर तो प्रथम 'उजवी कानशील'कडें प्रथम जाई.

केरसुणी किंवा चाळणी किंवा अशीच एखादी वस्तु मागून घेऊन येतांना तो उजवी कानशीलला म्हणे—"तूं केरसुणी दिलीस खरी, पण केरतर मलाच काढावा लागणार. तुझ्या सारखी घर काम करायला घरांत बायको नाहीं माझ्याकडे !"

एकदां 'उजवी कानशील' आपली कुऱ्हाड घेऊन रानांत लाकडें तोडायला गेला. लाकडें तोडून व फोडून झाल्यावर त्यानें त्यांची एक मोळी केली व डोंगर उतरूं लागला. परंतु थोड्या वेळानें पाऊस पडूं लागला व हळूहळू मुसळधार वृष्टी होऊं लागली. त्याबरोबर जोराचा वारा देखील सुरू झाला. विजांचा कडकडाट ऐकून 'उजवी कानशील' घाबरून गेला. घरीं पोंचल्यावर किती का पाऊस पडेना, हरकत नाहीं असा मनाशीं विचार करीत तो चालत होता. पण पाऊस थांबायचें नांव घेईना. त्या पावसांत घरीं पोंचणें अशक्य आहे, असें मनाशीं ठरवून तो निवाऱ्याची जागा कोठें दिसते का पाहूं. सुदैवानें त्याला एक देवदाराचें मोठें झाड दिसलें. त्याच्या बुंधांत मोठी पोकळी होती. त्यानें मागचा पुढचा कांहीं एक विचार केला नाहीं व त्या पोकळींत शिरला. डोक्यावरची मोळीखालीं ठेवून तो एका बाजूला बसला थोड्या वेळानें झोंप आली. म्हणून तो थोडा आडवा झाला.

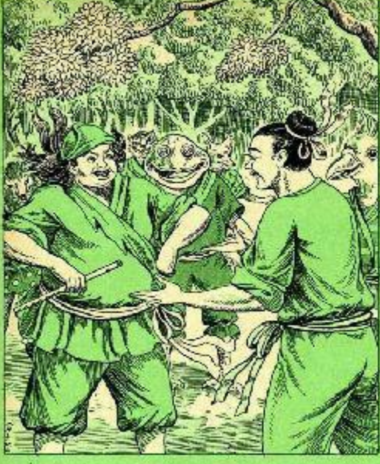
संध्याकाळच्या सुमारास पाऊस व वारा ओसरला. तेव्हां मोळी डोक्यावर घेऊन तो घरीं निघाला. काळोख पडण्यापूर्वीं रानांतून बाहेर निघून जाण्याचा विचार होता. म्हणून जवळ जवळ धांवतच तो चालला होता. परंतु काळोख पडलाच व त्याला सावकाश चालावें लागलें. वाट कोठवर दिसते आहे हें पाहण्यासाठीं त्यानें दूर वर दृष्टि फेंकली तेव्हां त्याला दूर काळोखांत एक मशाल दिसली. कोण असावा बरें तो मशाल घेऊन येणारा, असा तो विचार करीत क्षणभर उभा राहाला. त्याला आणखी एक मशाल दिसली व त्यानंतर एकीमागून एक अनेक मशाली दिसल्या.

त्याला वाटलें कीं आपल्याच गांवचे लोक कदाचित आपल्या शोधार्थ येत असतील. असा विचार करून तो मोठ्यानें ओरडून म्हणाला—"थांबा! मी इकडे आहें!" परंतु मशाली थांबल्या नाहींत व उत्तरादाखल कोणी बोललें देखील नाहीं. पुन्हां ओरडून त्यानें थांबायला सांगितलें, पण त्याचें देखील उत्तर मिळालें नाहीं.

'उजवी कानशील 'ला हें पाहून आश्चर्य वाटलें कीं त्या मशाली तो उभा होता त्याच बाजूला येऊं लागल्या. मशाली धरणारा कोणी दिसत नव्हता. खात्रीनें तीं भुतें असणार असा विचार करून तो ज्या वाटेनें आला होता त्या वाटेनें मागें परत फिरला. मोळी डोक्यावर ठेवून धांवत चढणें शक्य नाहीं असा विचार करूल त्यानें मोळी एका बाजूला टाकून दिली आणि पळत जाऊन त्या देवदार वृक्षाच्या पोकळींत बसला.

मशाली त्याच झाडाजवळ बाहेर येऊन उभ्या राहाल्या. पोकळींतून मशाली

घरणारांची आकृति त्याला पुसट दिसूं लागली. एकाला बेडकासारखे पाय होते तर एकाला पक्ष्याचें तोंड होतें. एकाला अस्वलासारखेंच डोकें होतें. मनुष्य, पशु व पक्षी यांच्या एक वर्णसंकर विलक्षण जातीचे ते प्राणी असावेत असें त्याला वाटलें.

"आग पेटवा!" एक आवाज ऐकूं आला.

"बरें झालें, कोणी तरी लाकडाची मोळी येथें टाकलेली दिसते आहे." आणखी एक आवाज ऐकूं आला.

आग पेटली व मोठा जाळ झाला. त्या विचित्र आकृती त्या जाळा सभोंवती मशाली घेऊन नाचूं लागल्या. त्यांना नाचतांना पाहून 'उजवी कानशील'च्या मनांतली भीति थोडी कमी झाली व धीर करून तो त्या पोकळींतून बाहेर आला. त्याला पाहून त्या आकृति जोरजोरानें 'मनुष्य' 'मनुष्य' असें ओरडूं लागल्या.

"कोण तूं? काय काम करतोस?" एक आकृतीनें त्याला विचारलें.

"मी लाकूडतोड्या आहें. मीच लाकडें तोडून ती मोळी केली होती व ती पेटवून तुम्ही शेकोटी तयार केलीत. माझें नांव 'उजवी कानशील.' माझ्या उजव्या कानशिलावर टेंगूळ दिसतें का तुम्हांला?" उजवी कानशीलनें विचारलें.

"हें टेंगूळ किती सुंदर आहे?" एका आकृतीनें विचारलें.

"कोण तुम्ही?" उजवी कानशीलनें विचारलें. त्याचें टेंगूळ त्यांना आवडलें हें पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें.

"आम्ही भूत, पिशाच वगैरे जातीचे नाहीं. आम्ही या मर्त्य लोकांतले पण नाहीं." एक आकृतीनें उत्तर दिलें.

"तुमचें नृत्य फार आवडलें मला. इतकें सुंदर नृत्य मी पूर्वी कधीं पाहिलें नाहीं.

परंतु आमचें लाकूडतोड्यांचें नृत्य अगदीं निराळें असतें." उजवी कानशील म्हणाला.

"लाकूडतोड्यांचें नृत्य? तें आम्हांला पाहालेंच पाहिजे." एक आकृति म्हणाली.

'उजवी कानशील' एका हातांत कुऱ्हाड व एका हातांत करवत घेऊन झाडाचा बुंध व फांद्या तोडण्याचा अभिनय तालावर करूं लागला. फारच सुंदर होतें त्याचें नृत्य. त्या आकृतींनीं टाळ्या वाजवून 'उजवी कानशील'ची वाहवा केली व "आम्हांला शिकवितोस का हें नृत्य?" असें त्याला विचारलें.

"आतां नाहीं. उजाडण्याची वेळ झाली आम्हांला घरीं परतलें पाहिजे." मनुष्याचें तोंड असलेली आकृति म्हणाली.

"मग उद्यां! याच जागीं येशील ना?" त्या आकृतींनी 'उजवी कानशील'ला विचारलें.

"येईन व तुम्हांला आमचें नृत्य शिकवीन!" उजवी कानशील म्हणाला.

"पण तुझा विश्वास कसा करायचा?" एका आकृतीनें विचारलें.

"त्याची कुऱ्हाड व करवत ठेवून घेऊं या!" आणखी एका आकृतीनें सुचविलें.

"त्याला दुसरी कुन्हाड किंवा करवत मिळणार नाहीं वाटतें? त्याचें टेंगूळ काढून ठेवून घेऊं या. तो उद्यां आला कीं त्याला परत करूं." असें सांगून त्या आकृतीनें उजवी 'कानशील'च्या टेंगळाला हात लावला मात्र तें सुटून निराळें झालें व सर्व आकृति अदृश्य झाल्या.

'उजवी कानशीलनें आपल्या दोन्ही बाजूच्या कानशिलांवर हात फिरवून पाहिला. दोन्ही बाजूला कानशिलाच्या जागीं सपाट गुळगुळीत त्वचा हाताला लागली. त्याला बरें वाटलें. त्याला तें सर्व खरेंच वाटेना. जणुं कांहीं कोणी मंत्रानें त्याचें टेंगूळ काढून घेतलें असें त्याला वाटलें.

तो घरीं परतला. त्याचें टेंगूळ गेलेलें पाहून त्याच्या बायकोला आनंद झाला. त्याचवेळीं 'डावी कानशील' त्याच्याकडे आला व उजवी कानशीलचें टेंगूळ गेलेलें पाहून त्याला हेवा वाटला. 'उजवी कानशील' च्या तोंडून सर्व वृत्त ऐकून तो म्हणाला—"तरमग आज रात्रीं तुझ्या ऐवजीं मी जातों रानांत." 'उजवी कानशील'नें नकार दिला नाहीं.

त्या रात्रीं डावी कानशील झाडाच्या पोकळींत जाऊन बसला. काळोख पडल्यावर त्यानें स्वतःच मोठा जाळ केला व पोकळींत जाऊन वाट पहात बसला. अर्धी रात्र उलटून गेल्यावर त्या आकृति आल्या. एक जण म्हणाला—"आपल्यासाठीं त्या लाकूड-तोड्यानें स्वतःच आग पेटवून शेकोटी तयार करून ठेवलेली दिसते आहे. परंतु आलेला मनुष्य उजवी कानशील दिसत नाहीं.

त्या आकृती नाचूं लागल्या 'डावी कानशीलला गंमत वाटली, परंतु बाहेर येण्याची छाती होईना. तरी धीर करून नृत्य संपल्यावर तो पोकळींतून बाहेर आला. तेव्हां त्या आकृतींना तो दिसला.

"कोण तूं? उजवी कानशील कां नाहीं आला? त्यानें येण्याचें वचन दिलें होतें." मनुष्याचें तोंड असलेल्या आकृतीनें विचारलें.

"उद्यां येईन असें सांगितलें आहे त्यानें" डावी कानशील भीत भीत उत्तरला.

"लाकूडतोड्यांचें नृत्य शिकवीन म्हणून त्यानें वचन दिलें होतें आम्हांला."

"तें नृत्य मला देखील माहीत आहे. मी शिकवितों तुम्हांला." डावी कानशील म्हणाला.

"बरें पाहातों तुझें नृत्य!" आकृती म्हणाल्या.

'डावी कानशील'नें लाकूडतोड्यांचें नृत्य सुरू केलें व म्हणाला—"कुन्हाड अशी धरून एक पाऊल पुढें टाकून अशी टाकण्याचा अभिनय करावयाचा."

"तें सब मागाहून शिकूं. पहिल्यानें आपलें नृत्य दाखव आम्हांला." मनुष्याचें मुंडकें असलेली आकृति म्हणाली.

डावी कानशील नृत्य करूं लागला. पण कोणी टाळी वाजविली नाहीं कीं वाहवा केली नाहीं. 'उजवी कानशील' सारखें नृत्य नाहीं येत तुला. त्यानें वचन देऊन तें मोडलें. त्यानें गहाण ठेवलेलें टेंगूळ त्याचें त्याला नेऊन दे." असें म्हणत त्यांनीं 'डावी कानशील'च्या उजव्या कानशिलाला लावलें. आतां उजव्या कानशिलावर देखील एक टेंगूळ झालें.

"हें टेंगूळ नको मला. उद्यां उजवी कानशील येईल तेव्हां द्या त्याला." डावी कानशील गयावया करून म्हणाला.

पण "चला, उजाडण्याची वेळ झाली!" असें म्हणत सर्व अदृश्य झालें.

विजय दुंदुभी

विभांडक नांवाचा एक राजा होता. तो फार पराक्रमी व शूर होता. युद्धाचें नांव ऐकूनच त्याला स्फुरण चढत असे. युद्ध करण्याची त्याला खुमी खुमी पण फार होती.

लहान सहान गोष्टी बद्दल तो शेजार पाजारच्या राजांशीं भांडणें उकरून काढी व युद्ध करून त्यांचा पराभव करी. दर महिन्यांत एक स्वारी तरी केल्याशिवाय त्याच्या मनाचें समाधान होत नसे. आपली विजय दुंदुभी सारखी वाजत रहावी असें त्याला वाटे.

कधीं युद्धाचा प्रसंग उद्‌भवला नाहींतर तो शिकारीस जाई व विजय दुंदुभी वाजवीत गर्वांत घरीं परत येई. विजय दुंदुभी वाजवून विजयोत्सव सतत करीत राहण्यांतच त्याला एक तऱ्हेचा आनंद वाटे.

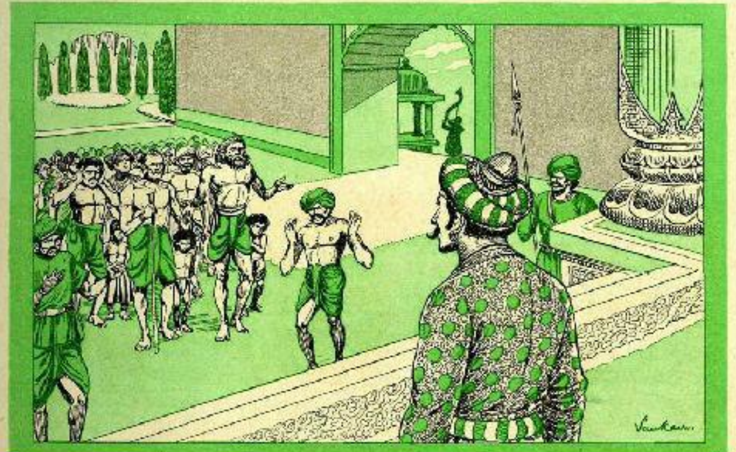
त्याची विजय दुंदुभी पण लहान सहान नव्हती. प्रचंड मोठी होती व वाजूं लागली कीं राजधानीच काय आकाश देखील दुमदुमूं लागे. विजय प्राप्तीची घोषणा राजधानीभर करण्यासाठीं त्यानें मोठमोठे डफ व ढोल वगैरे पण तयार करून ठेवले होते. हें सर्व एकदम वाजूं लागलें कीं त्यांचा आवाज इतका मोठा होई कीं पृथ्वी हादरूं लागे व गरिबांच्या झोंपड्या हादरून पडत. भिंती दुभंगून जात. कानठळ्या बसून लोकांना वेड लागतें कीं काय असें वाटूं लागे. मग झोंप कशी लागणार?

सर्वांत जास्त नुकसान होई तें कुंभारांचें. कारण विजयदुंदुभी वाजूं लागली कीं मडक्यांचा ढीगच कोसळून पडे व सर्व मडकीं फुटून जात. दर महिन्यांत होणारें हें नुकसान त्यांना असह्य वाटूं लागलें. म्हणून कुंभारांनीं मंत्र्याकडे आपलें गाऱ्हाणें नेलें कीं दर महिन्यांत होणारा हा दुंदुभी नाद थांबवावा. मंत्र्यानें गोड शब्दांत आपली सहानुभूति दाखवून व राजाशीं याविषयीं बोलतों असें सांगून त्यांना निरोप दिला. त्यानें त्या प्रमाणें राजाच्या कानावर ही गोष्ट पोंचती केली.

परंतु राजाला मंत्र्याकडून तें सर्व कळलें त्यावेळीं त्याला फार राग आला व तो म्हणाला—"या कुंभारांसाठीं मी काय विजय दुंदुभी वाजवायची बंद करूं म्हणतां? त्यांना या धंद्यांत यामुळें नुकसान होत आहे असें वाटत असेल तर त्यांनीं दुसरा धंदा कां करूं नये? नाहीं तर देश सोडून जावें. मला त्यांची गरज नाहीं."

मंत्र्यानें कुंभाराच्या नायकाला बोलावून सांगितलें कीं राजा आपला हट्ट सोडणार नाहीं. तुम्ही जास्त तक्रार केलींत तर तो तुम्हांला उभा कापून काढील."

कुंभारांनीं देश सोडून जाण्याचें ठरवलें व परदेशी जाऊन आपला धंदा करूं लागले. परंतु त्यामुळें आणखी एक प्रश्न उभा राहिला. मडक्यांत सैंपाक करणाऱ्या

गोर गरिबांना मडकीं मिळतनाशी झाली. पाण्याला मातीच्या घागरी व माठ कोठें मिळणार? म्हणून गोरगरीब हट्टी राजाशी भांडण करण्याऐवजीं देश सोडून गेले.

कुंभार निघून गेल्यामुळें वैद्यांना पण औषधें तयार करण्यासाठीं व सांठवून ठेवण्या जोगीं मातीचीं भांडीं मिळतनाशीं झालीं. त्यांच्याकडे मातीचेच दिवे पण असते ते देखील मिळतनासे झाले. कुंभार नसल्यामुळें वैद्यांचा धंदा पण पडला.

परंतु राजाला हें कांहीं माहीत नव्हतें व त्याला त्याची फिकीर देखील नव्हती कीं कुंभार देश सोडून निघून गेल्यामुळें राज्याचें किती नुकसान होत आहे. लहरी स्वभावाच्या राजाला या सर्व गोष्टींची काम पर्वा असणार? त्याला पुन्हां एकदां युद्धाची खुमखुमी आली व त्यानें एका देशावर स्वारी केली. युद्धांत त्याला जय देखील मिळाला. परंतु जखमी होऊन तो परत आला. चिकित्सा करण्यासाठीं वैद्यांकडे राजदूत गेले. पण त्यांच्याकडे आवश्यक औषधेंच नव्हतीं. होतीं तीं संपून गेली होतीं व मडक्यांच्या अभावीं नवीन तयार करणें शक्य नव्हतें. म्हणून त्यांनीं महाराजांसमोर हात जोडून निवेदन केलें कीं कुंभारांच्या बरोबर आमचें नशीब देखील निघून गेलें आहे. चिकित्सा वेळेवर होऊं शकली नाहीं म्हणून राजानें अंथरूण धरलें. दिवस दिवस प्रकृति जास्तच बिघडत गेली. तेव्हां त्याचे डोळे उघडले व त्यानें पुन्हां कुंभारांना बोलावून सांगितलें कीं विजयदुंदुभी या पुढें वाजणार नाहीं.

त्यानंतर पुन्हां सुख व शांति नांदूं लागली व प्रजा सुखी झाली.

सुंदरकांड

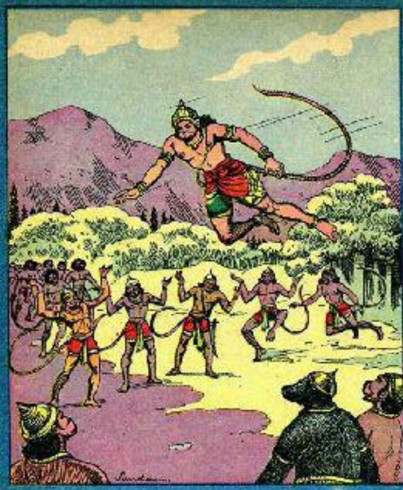
साऱ्या लंकेला आग लावून मारुती अशोक वनांत आला व हात जोडून सीतेला म्हणाला—"श्री रामचंद्र लौकरच वानर सैन्य घेऊन लंकेवर स्वारी करतील."

सीतेचा निरोप घेऊन अरिष्ट पर्वतावर उडी मारून मारुती उभा राहिला. त्यानें आपलें शरीर वाढविलें व समुद्र पार ओलांडून गेला. त्या धक्क्यानें अरिष्ट पर्वताचीं बरींच छकलें उडालीं आणि त्याच्यावर राहाणारे प्राणी सैरावैरां पळूं लागले.

समुद्रावरून जात असतां तो मध्येंच मेघांत अदृश्य होई मध्येंच थोडें उंच जाऊन किनाऱ्याचा होरा घेई. येते वेळीं त्याला वाटेची कल्पना झाली होती. महेंद्र पर्वत दिसतांच त्यानें हुंकार गर्जना केली.

अंगदादि वानर त्याची वाट पाहात बसले होतेच. हुंकार ऐकतांच त्यांना मारुतीची ओळख पटली व त्यांना आनंद झाला. मारुती आपलें काम पूर्ण करूनच परत येणार होता. म्हणून त्याला येत असतांना पाहून सर्वांना आनंद वाटणें साहजिक होतें. त्या सर्वांत जांबवंत मोठा. तो सर्व वानरांना एकत्र करून म्हणाला—"आपला मारुती काम पुरें केल्याशिवाय कधीं परतणें शक्यच नाहीं."

सर्व वानरसेना आनंदानें उड्या मारूं लागली. कांहीं वानरें झाडावर चढून फळें

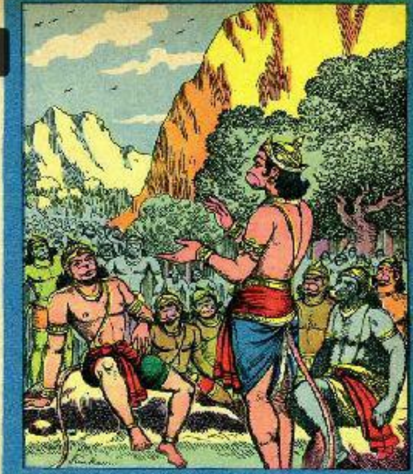
तोडूं लागलीं. कांहीं झाडाचीं पानें ओरबाडून आकाशांत उडवूं लागली. कांहीं झाडाच्या फांद्या ध्वजेसारख्या आकाशांत उंच उभारून त्याचें स्वागत करूं लागली. मारुती महेंद्र पर्वतावर उतरतांच सर्व वानरांनीं त्याला चारी बाजूंनीं घेरलें. कांहींनीं त्याला फळेंमुळें खाण्यास दिलीं. तो काय सांगतो हें ऐकण्यासाठीं सर्व मोठ्या उत्सुकतेनें त्याच्याकडे पाहूं लागलीं.

हनुमानानें युवराज अंगद व जांबवंत यांना नमस्कार केला आणि म्हणाला—"मी सीतामाईला पाहून आलों." त्याच्या तोंडून एवढे शब्द ऐकतांच सर्व वानरें उंच उंच उड्या मारून आनंदानें सिंह गर्जना करूं लागलीं.

अंगदानें मारुतीला आलिंगन देऊन त्याची पाठ थोपटली. म्हणाला—"बलभीमा तूं शंभर योजन पसरलेला समुद्र पार करून गेलास काय आपल्या पराक्रमाचा जणुं काय साक्षात्कारच तुला व आम्हां सर्वांना झाला. धन्य आहेस तूं."

जांबवंत म्हणाला—"तूं सीतेला पाहून आलास म्हणालास, पण ती कोठें आहे? कशी आहे? काय करते आहे? रावण तिच्याशीं कसा वागला? तें कांहींच सांगितलें नाहींस. तूं काय काय पाहिलेंस तें सर्व सविस्तर सांग. म्हणजे त्या प्रमाणें रामाला बऱ्या-वाईटाची निवड करून कळवायला बरें."

सर्व वानरें मारुती काय सांगतो तें ऐकण्यास उतावीळ झालीं होतीं. सर्व शांतपणें त्याच्या तोंडाकडे पहात उत्सुकतेनें बसलीं. मारुतीनें लंकागमन व सीतेच्या दर्शनाचा वृत्तांत आरंभ केला—"मी येथून उडी मारून जातांना तुम्ही सर्वांनीं मला पाहिलेंच होतें. थोडें पुढें गेल्यावर एक उंच आणि सोनेरी पर्वत शिखर मला दिसलें. मोठ्या प्रेमानें तो पर्वत मला म्हणाला—'माझें नांव मैनाक. तुझ्या पित्यानें मला एकदां इंद्राच्या तडाख्यांतून बांचवलें होतें. तुला पाहून मला फार आनंद झाला. त्या उपकाराची फेड म्हणून नव्हे, तर ते उपकार मी विसरलों नाहीं हें स्वतःच्या मनाला पटवून देण्यासाठीं आणि तुला थोडा आराम व्हावा म्हणून वर डोकें काढलें आहे. तूं थोडी विश्रांति घेऊन पुढें जा.' तेथून पुढें गेलों तर सुरसा नांवाची सर्पमातासमोर तोंड वासून बसली होती. ती मला गिळून टाकणार होती. म्हणून मी अगदीं लहान रूप घेतलें आणि तिच्या तोंडांत शिरलों आणि तिला न कळत चटकन बाहेर पडून पुढें निघून गेलों. संध्याकाळ झाल्यावर चांगला काळोख पडल्यानंतर मी लंकेंत प्रवेश केला." लंकिणीशीं भेट झाल्यावर जें जें त्यानें पाहिलें व ऐकलें तें सांगून मारुती पुढें म्हणाला—"सारी लंका हिंडून सीतेचा शोध केला. शेवटीं अशोक वनांत शिंशुपाच्या झाडाखालीं बसलेली सीता मला दिसली. अगदीं उदास बसून ती रामाचें ध्यान करीत होती. कांहीं म्हणा, सीता महा-

पतिव्रता आहे ह्यांत शंका नाहीं. ती इतके कष्ट सोसून सुद्धां केवळ रामासाठींच जीव धरून आहे!"

नंतर मारुती अशोकवन कसें उध्वस्त झालें, रावणाच्या शूरवीर अनुयायांना त्यानें कसा संहार केला आणि रावणाच्या आज्ञेनें राक्षसांनीं शेपटीला आग लावल्यावर त्यानें लंका कशी जाळली याचें वर्णन करून म्हणाला—"जांबुवंता, अरे मी एकट्यानेंच जर त्या रावणाला पुरे पुरे करून सोडलें आहे तर आपल्यासारखे मोठमोठे पराक्रमी वीर मिळून रावणाच्या सैन्यासह त्याचा

पराभव करूं शकणार नाहीं? तूं अंगद, पनस, नील, अजेय किती तरी शूर वानर आपण येथें आहोंत. मग आपण सर्वांनीं मिळून रावणाला मारून सीतेला सोडवून आणूं आणि रामाकडे पोंचती करूं."

अंगदाला मारुतीचा विचार पटला. तो म्हणाला—"एका दृष्टीनें तुझें म्हणणें बरोबर आहे. सीतेला पाहून सुद्धां, तिला सोडवून न आणतां, 'आम्ही सीतेला पाहून आलों' असें रामाला सांगणें म्हणजे आपल्याला तें लाजिरवाणेंच नव्हे का? एकट्या मारुतीनेंच रावणाच्या शेंकडों पराक्रमी वीरांना यम-लोकीं पाठविलें आणि स्वतः रावणाला 'त्राहि त्राहि' करून सोडलें म्हणजे अर्धे अधिक काम तर त्यानें करूनच टाकलें आहे. मग आपण सीतेला सोडवून आणून रामाकडे कां पोहोंचवूं नये मला देखील हेंच ठीक वाटतें."

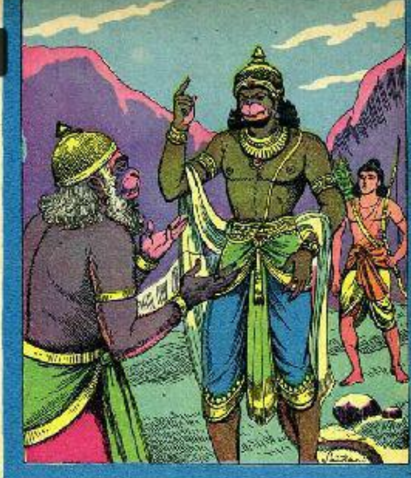
पण जांबुवंत त्या सर्वांत मोठा व अधिक अनुभव असलेला होता. गंभीरपणें विचार करून तो अंगदाला म्हणाला—"युवराज, तुमचे विचार ठीक आहेत. परंतु ह्याविषयीं रामाचे काय विचार आहेत. तें नको का पहायला?"

अंगदानें व इतर सर्वांनीं जांबुवंताच्या सूचनेला आपली संमति दिली.

सीतेचा शोध लावण्यांत यश आल्यानें सर्वांना आनंद झाला होता. रामाला सांगायला त्यांच्याकडे शुभ समाचार होता. शिवाय पुन्हां युद्ध मारामारीचा योग देखील होता. म्हणून ते सर्व मोठ्या उत्साहानें रामाच्या भेटीला निघाले आणि सुग्रीवाच्या मधुवनांत येऊन पोहोंचले. तेथं अंगदाच्या परवानगीनें सर्व मधुवनांत शिरले. पोळ्यांतील मध मनसोक्त प्यायले आणि झाडांची नासधूस करूं लागले. मधुवनाचा राखणदार दधिमुख होता. तो सुग्रीवाचा मामाच होता. त्यानें पाहिलें कीं हीं माकडें सर्व नासधूस करीत आहेत. तेव्हां त्यानें त्या सर्वांना वन सोडून चालते होण्यास सांगितलें. पण त्याचें कोणीच ऐकलें नाहीं. दधिमुखानें परोपरीनें त्यांना समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला तरी कांहीं उपयोग झाला नाहीं. शेवटीं त्यानें दंडुकाचा प्रयोग केला. पण वानरें त्यालाच उलट मारूं लागलीं आणि पळून जाऊं लागलीं. अंगदानें आणि मारुतीनें त्यांना अधिकच प्रोत्साहन दिलें. मग विचारायलाच नको. त्यांनीं जास्तच धुमाकूळ सुरू केला. तेव्हां नाइलाजानें दधिमुखानें शेवटीं आपल्या साथीदारांना एकत्र करून युद्ध सुरू केलें.

अंगद देखील देहभान विसरून लढूं लागला. आपण कोणाशीं लढत आहोंत ह्याचें त्याला मान न राहून त्यानें दधिमुखाला एक जोराचा धक्का देऊन खालीं पाडलें.

बिचारा म्हातारा बेशुद्ध होऊन पडला. थोड्या वेळानें शुद्धीवर आल्यावर त्यानें हाताला सांपडलें त्यानें मारहाण करण्यास सुरवात केली. अखेरीस तो आपल्या लोकांना म्हणाला—"राहूं दे ह्यांना इथें असेच. मी

सुग्रीवाला जाऊन सांगतों तोच येईल ह्यांचा समाचार. स्वतः युवराजानेंच प्रोत्साहन दिल्यावर कोण कोठवर अडवणार?"

अचानक मामाला आलेला पाहून सुग्रीवानें कारण विचारलें. त्यावर तो म्हणाला—"ह्या सर्व मधुवनाचा ह्यांनीं ध्वंस करून टाकला आहे. कोणी अडविलें तर ते त्यालाच मारतात नाहींतर बांधून ठेवतात. नाना तऱ्हेनें त्रास देत आहेत. आणि हें सर्व स्वतः युवराजाच्या सल्ल्यानें चालू आहे. तुमच्या भीतीनें मी कांहीं बोललों नाहीं. आतां तुम्हीच जाऊन संभाळा आपलें मधुवन."

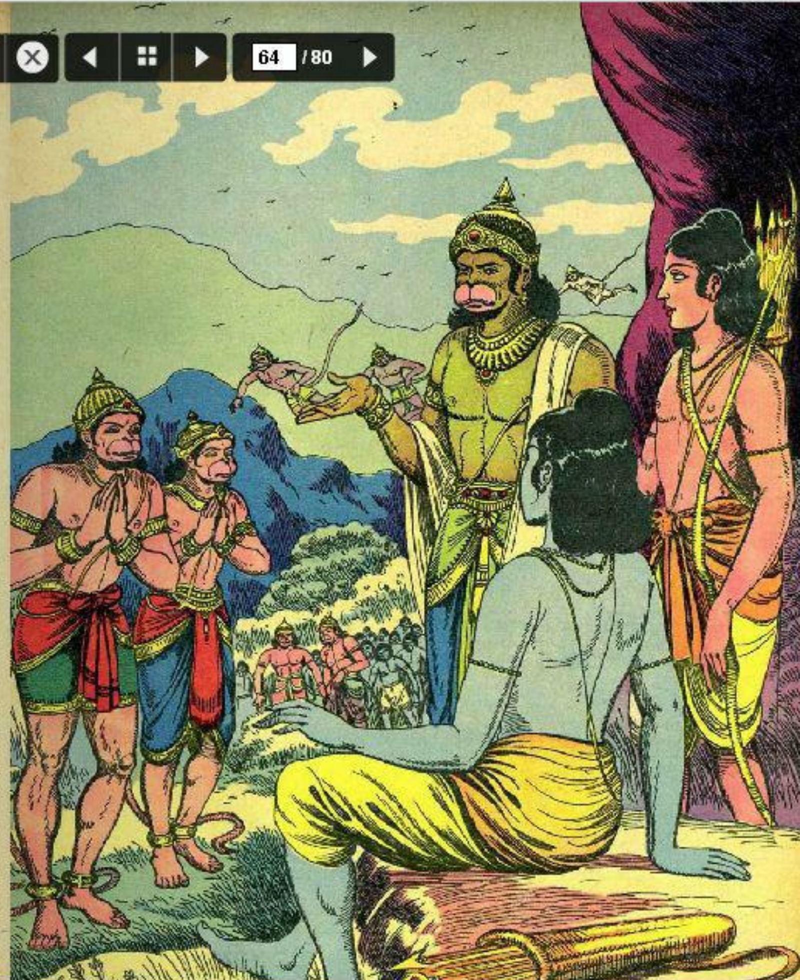
दधिमुखानें केलेली तक्रार सुग्रीवानें ऐकून घेतली आणि शांतपणें म्हणाला– "अहो मामा ! मला वाटतें कीं सीतेच्या शोधार्थ गेलेलीं सेना परत आलेली आहे. कार्यसिद्ध झाल्याशिवाय ते असलीं कामें करणार नाहींत. सीतेचा शोध लागलेला दिसतो आहे. त्याचा हा आनंद आहे. मारुती सुद्धां असेल त्या घोळक्यांत ? तोच हें काम करणारा आहे." सुग्रीव म्हणाला.

सुग्रीवाचें बोलणें रामलक्ष्मणाला आवडलें. त्यांचे चेहरे एकदम खूप दिसूं लागले. नंतर सुग्रीवानें दधिमुखाबरोबरच उलट निरोप पाठविला कीं पोटभर मद्य पिऊन झाला व फळें खाऊन झालीं म्हणजे या भेटायला. रामलक्ष्मण तुमच्या निरोपाची वाट पाहात आहेत. तरी लवकर जाऊन त्यांची भेट घ्या."

म्हातारा दधिमुख सुग्रीवाचें तें बोलणें ऐकून थकच झाला. तो आला होता, सुग्रीवाकडून त्यांना चोप देववून त्यांच्या माकडचेष्टा बंद करायला आणि आतां उलट त्यालाच सुग्रीवाचा निरोप घेऊन माकडांकडे जावें लागलें.

दधिमुखानें अंगदाला सुग्रीवाचा निरोप सांगितला म्हणाला–"माझ्याकडून आपल्याला थोडा त्रास झाला त्याची माफी असावी. सर्वांना रामानें बोलावलें आहे."

दधिमुखाचा निरोप ऐकून अंगदानें आपल्या सैन्याला इशारा दिला. म्हणाला– "आपण आल्याची बातमी रामाला अगोदरच समजलेली आहे. खाऊन पिऊन विश्रांति घेऊन तुम्ही सर्व ताजेतवाने झालांत. आतां आपल्याला रामाकडे गेलें पाहिजे. चला निघा." सैन्याला निघायला सांगून अंगद व मारुतीनें हुंकार करीत आकाशांत उड्डाण केलें व ते दोघे आकाश मार्गानें

जाऊं लागले. सर्व सेना पण मागोमाग निघाली. ह्यांची गर्जना किष्किंधेमध्यें सुग्रीवाला ऐकूं गेली. तो शेपटी हालवीत त्यांना सामोरा गेला. अंगद मारुती वगैरे सर्वांनी रामलक्ष्मण व सुग्रीव यांना नमस्कार केला व हात जोडून पुढें उभे राहिले.

"सीता कोठें आहे? काय करते आहे?" रामानें विचारलें.

सर्व वानरांनीं मारुतीला पुढे केलें. मारुतीनें रामाला सविस्तर माहिती सांगून सीतेनें खूण म्हणून दिलेले अग्रफूल रामाच्या हातांत दिलें आणि म्हणाला– "सीतेनें चित्रकूटांतील कांहीं जुन्या आठवणीपण सांगितल्या. शेवटीं दुखानें तिनें सांगितलें कीं आतां फक्त एक महिनाच बाकी आहे. त्याच्या आंत मला सोडवून घेऊन जा."

सीतेच्या वेणींतील अग्रफूल पाहतांच रामाचें दुःख अनावर झालें व तो रडूं लागला–"सीता एक महिनाभरच जिवंत राहाणार? हाय रे दैवा! लक्ष्मणा, चल, आत्तांच्या आत्तां आपल्याला निघालें पाहिजे तिचा शोध लागल्यानंतर सुद्धां तिची सुटका झाली नहीं तर तिला काय वाटेल! त्या राक्षशिणींच्या मध्यें ती....! लक्ष्मणा लक्ष्मणा!!"

लक्ष्मण सुग्रीव आदिकांनीं रामाला सावरलें. मारुती पुढें होऊन म्हणाला– "महाराज, दुःख करीत बसण्यास आतां वेळ नाहीं. सर्व सेना तयार आहे. आपण आज्ञा करावी. सुग्रीवाप्रमाणें पराक्रमी अनेक वीर आपल्याकडे आहेत. मग उशीर कशाला? रावणाचा वध करून सीतेला सोडून आणूं या." [सुंदरकांड संपूर्ण]

परोपकारी गोपाळ

गोपाळ आपल्या एका मित्राच्या मदतीला म्हणून शेजारच्या गांवीं गेला होता. संध्याकाळीं परत येत असतां वाटेंत एका घराला आग लागलेली त्याला दिसली. त्या घराजवळ खूप गर्दी जमली होती. बरेच लोक घरांतील सामान बाहेर काढण्यांत आणि आग विझवण्यांत गुंतले होते. घराच्या मागील बाजूस एक बाई मोठमोठ्यानें ओरडत रडत सांगत होती–"माझा तान्हा आंतच स्वयंपाक घरांत राहिला आहे. त्याला बाहेर आणा ना कोणी तरी!" पण तिच्याकडे कोणाचेंच लक्ष नव्हतें.

आग लागलेली पाहून आणि आरडा ओरडा ऐकून गोपाळ त्या बाजूला वळला. त्या घराजवळ जातांच त्याला लहान मुलाच्या रडण्याचा आवाज आला. लगेच तो ज्वाळांमधून वाट काढीत आंत शिरला. त्या मुलाला उचललें व बाहेर पडला. बाहेर पडतांच त्याच्या हातांतून त्या मुलाला कोणीतरी घेतलें. कोणी घेतलें तें मात्र त्याला कळलें नाहीं.

त्या गांवच्या पाटलाच्या घराला आग लागली होती व तो मुलगा त्या पाटलाचाच होता. गोपाळनें मुलाला बाहेर काढल्या-बरोबर पाटलाच्या नोकरानें त्या मुलाला घेतलें व आपल्या मालकाकडे जाऊन म्हणाला–"मालक, धाकटे मालक आंतच राहून गेले होते. मी आंत जाऊन बाहेर आणलें म्हणून बरें झालें."

आतुरतेनें मुलाला पोटाशीं धरून पाटील म्हणाला–"तूं माझ्या मुलाला जिवदान दिलेंस, मला पुत्र भिक्षाच दिलीस. तुझे हें

उपकार जन्मजन्मांतरी फिटणार नाहींत. परमेश्वर तुझें भलें करो." पाटलानें कृतज्ञता व्यक्त केली.

गोपाळ घरीं पोचेपर्यंत चांगला काळोख पडला होता. आगीमुळें त्याचे कपडे जळले होते. अंगाला जागोजागीं पोळलें होतें. अंगाची आग होत होती. घरीं पोहोंचतांच त्याच्या आईनें विचारलें—"कुठें जाऊन भाजून घेऊन आलास? तुझ्यावांचून काय काम खोळंबलें होतें कोणाचें?"

त्यानें घडलेला वृत्तांत आईला सांगितला आणि "परोपकारार्थ सदा झिजावें"

म्हणत कपडे बदलण्यास गेला. सदरा बदलतांना झटकन् खालीं काय पडलें म्हणून पाहिलें तों सोन्याची साखळी सांपडला. त्यानें तो आपल्या आईजवळ दिला आणि म्हणाला—"त्या मुलाच्या कमरेंतला करगोटा गळून पडला आहेसें वाटतें त्या गडबडींत. नीट ठेव. उद्यां परत करूंया."

गोपाळला थोडे चटके बसले होते. दुसऱ्या दिवशीं त्याला ताप देखील आला. पुढें तीन चार दिवस तो अंथरुणावरच होता. चार दिवसानंतर तो ती कमरेंतली सोन्याची सांखळी देण्यास निघाला. अंगातोंडावर अजून जळल्या-पोळल्याचे डाग तसेच होते.

तो जळलेल्या घराजवळ आला तो तिथें त्याला पाटलाचा तोच नोकर दिसला. गोपाळनें त्याला विचारलें कीं ह्या घरांतील माणसें कोठें राहातात.

नोकर म्हणाला—"पाटील सध्यां त्या समोरच्या घरीं राहतात. दोन दिवसांत हें घर पुन्हां नीट बांधून होईल. मग येतील पुन्हां आपल्या घरीं राहावयाला." नोकर तेथें उभा राहून गवंड्यांची देखरेख करीत

होता. "काय काम आहे पाटलांकडे?" नोकरानें विचारलें.

"कांहीं नाहीं, त्या दिवशीं हें घर जळत होतें तेव्हां एका मुलाला मी घरांतून बाहेर काढलें. तेव्हां केव्हांतरी त्याच्या कमरेंतील सोन्याची सांखळी गळून पडली. ती माझ्याजवळच राहिली. मुलाला त्यांनीं नेलें. त्यावेळीं मला सुद्धां ती दिसली नाहीं. घरीं गेल्यावर मला दिसली. त्यांचें ह्याकडे लक्ष सुद्धां गेलें नसेल. तेव्हांच परत करायला हवी होती. पण अंग भाजल्यामुळें मला चार दिवस बरें नव्हतें."

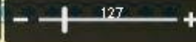
हें ऐकतांच नोकर थोडा चपापला. त्याला वाटलें जर ह्या माणसानें स्वतः जाऊन ती सांखळी दिली तर ती त्याच्याजवळ कशी आली म्हणून पाटील विचारणार. घडलेला सारा वृत्तांत हा सांगणार. ह्याच्या अंगावरचे तोंडावरचे डाग आहेतच साक्ष द्यायला आणि तसें झालें कीं मी खोटा ठरणार व माझी नोकरी जाणार. माझ्या कामगिरीबद्दल त्यांनीं मला शाबसकी दिली व वर बक्षीसहि दिलें. आतां खाशी शिक्षा भोगावी लागणार. त्यानें क्षणभर विचार केला आणि म्हणाला—"मी त्यांचाच नोकर

आहें. द्या ती माझ्याजवळ मी देतों ती मालकाला."

"येथपर्यंत तर आलों आहे. चार पावलें आणखी जाऊन मी स्वतःच नेऊन देतों त्यांच्या हातांत. सोन्याची वस्तू हातोहात नको जायला."

नोकर विचारांत पडला. त्यानें गोपाळला जरा एकीकडे बोलावून नेलें आणि त्याला म्हणाला कीं मालकांनीं मुलाला वांचवल्याबद्दल मला चांगलें बक्षीस दिलें आहें. मी त्यांना सांगितलें कीं मी धाकट्या मालकांना आगींतून उचलून आणलें. आतां जर त्यांना

खरी गोष्ट कळली तर माझी धडगत नाहीं. म्हणून कृपा करून तुम्हीं माझें रक्षण करा.

परोपकारी गोपाळला दया आली आणि त्यानें ती सांखळी नोकराच्या हवालीं केली व घरीं निघून गेला.

ही सांखळी अशीच्या अशीच जर दिली तर पुन्हां पंचाईत. म्हणून नोकर सोनाराकडे गेला आणि ती गाळून देण्यास सांगितलें.

सोनारानें ती सांखळी ओळखली. कारण त्यानेंच ती घडविली होती. नोकराच्या हातून घेऊन त्यानें विचारपूस करण्यासाठीं पाटलाकडे निरोप पाठविला. तेव्हांच त्यांना सांखळीची गोष्ट आठवली.

आगींतून वांचवतांना आपल्या नोकरानेंच सांखळीं चोरल्याचें पाहून पाटील रागावला. त्यानें खरी माहिती गोळा केली. नोकरानें मुलाला वांचवलें नसून गोपाळनें वांचवले होतें. हें ऐकून तर पाटलाच्या तळव्याची आग मस्तकाला भिडली. त्याच क्षणीं त्यानें त्या नोकराला पन्नास फटक्यांची शिक्षा सुनावली. त्याला कर्ज फेडीची दिलेली सूट मागें घेतली. शंभर रुपये दंड केला आणि नोकरीवरून काढून टाकलें.

गोपाळला हें सर्व माहीत नव्हतें. एक दिवस तो आपल्या घराच्या ओसरीवर बसला असतां पाटील त्याच्याकडे आला व भेट पुढें केली.

"तुमचा बाळ सुखरूप आहे ना? त्याला कुठें इजा नाहीं ना झाली? बस, तेवढी भेट मला पुरे." गोपाळ म्हणाला.

गोपाळच्या या निरपेक्षी स्वभावाचें पाटलाला कौतुक वाटलें. त्यानें गोपाळ नाहीं म्हणत असतां सुद्धां बरेंच इनाम देऊन त्याचा सत्कार केला.

"बिगबेन"

जगांतील प्रसिद्ध घड्याळांतील एक घड्याळ लंडनच्या पार्लमेंट हाऊस मध्यें आहे. त्यालाच ‘बिगबेन’ म्हणतात. कसल्याहि प्रकारच्या दुरुस्तीशिवाय हें शंभर वर्षांवर होऊन गेली तरी न थांबतां सतत चाललें आहे. त्याचा लंबक १३ फूट आहे. मिनीट कांटा १४ फूट आहे व तास कांटा ९ फूट आहे.

